

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 8 kwietnia 2024 r.

Poz. 3988

UCHWAŁA NR XLI/390/2024 RADY GMINY PARYSÓW

z dnia 20 marca 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.), oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.), po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, Rada Gminy Parysów uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Parysów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady

Marek Stanisław Bogusz

Załącznik do uchwały Nr XLI/390/2024

Rady Gminy Parysów

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PARYSÓW NA LATA 2023 - 2026

Wykonawca:
Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Urząd Gminy w Parysowie
ul. Kościuszki 28
08-441 Parysów

Parysów, czerwiec 2023 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,

EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,

EFS – Europejski Fundusz Społeczny,

GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,

GUS – Główny Urząd Statystyczny,

Dz. U. – Dziennik Ustaw,

KEZA – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego,

KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,

KPZK – koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju,

KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,

MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,

NMP – Najświętsza Maria Panna,

MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,

SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),

UG – Urząd Gminy,

WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków,

WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

WSTĘP

Podstawowe zagadnienia

Metodologia opracowania

PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Położenie gminy

Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Charakterystyka przyrodnicza

Zarys historii gminy

Krajobraz kulturowy

Zabytki nieruchome

Zabytki ruchome

Zabytki archeologiczne

Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Dziedzictwo niematerialne

Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Strefy ochrony konserwatorskiej

Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

BIBLIOGRAFIA

• **SPISY**

Spis tabel

Spis rycin

Spis wykresów

ANEKSY

I. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to pierwszy tego typu dokument własny gminy.

Program jest podstawowym dokumentem dotyczącym zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Parysów, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do osadnictwa, układów przestrzennych oraz ekspozycji krajobrazu, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególnie analizie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczenia kulturowego oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące stan zabytków na 2023 rok.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorzad.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZA – kart ewidencji zabytku archeologicznego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwiatnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomością zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie. Jej aktualizacja przeprowadzona w dniach 27-29 stycznia 2023 r. pozwoliła zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa. Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy oraz na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne.

Gminna ewidencja zabytków z terenu Gminy Parysów opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych oraz kwerendy konserwatorskiej celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia. Podczas prac terenowych przy udziale właścicieli obiektów zabytkowych podjęto próbę oszacowania daty wybudowania zabytków będących w GEZ. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Siedlcach udostępnił cenną i ważną dokumentację, tj. karty ewidencyjne obiektów nieruchomych, karty ewidencyjne obiektów ruchomych, karty komentarzy, karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych wraz z mapami. Karty GEZ (zarówno dla zabytków archeologicznych, jak i zabytków architektury i budownictwa) sporządzono w styczniu 2023 r.

Do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami przystąpiono w lutym 2023 r. i zakończono prace nad nim po ostatecznym zaakceptowaniu GEZ przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W tym celu niezbędna okazała się fachowa literatura związana z dziedzictwem kulturowym gminy będąca w zasobach Gminnej Biblioteki Publicznej w Parysowie oraz ogólnodostępne materiały znajdujące się w sieci. Ponadto pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy w Parysowie.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026 zostanie wysłany do WUOZ, Delegatura w Siedlcach celem pozytywnego zaopiniowania. Dalej, uchwalony będzie przez Radę Gminy Parysów oraz zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

Inwentaryzacja zabytków !

Gmina Parysów przeprowadza inwentaryzację zabytków (dokumentacja fotograficzna) w dniach

27-29 styczeń 2023 r.

celem aktualizacji gminnej ewidencji zabytków.

Właściciele zabytków proszeni są o ich udostępnienie. Inwentaryzator wykonywał będzie zdjęcia z zewnątrz oraz posiadał będzie upoważnienie Wójta Gminy Parysów.

Zinwentaryzowane zostaną wszystkie obiekty będące w ewidencji **Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.**

Ryc. 1. Plakat informacyjny

Źródło: opracowanie własne

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny**

program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Parysów na lata 2023-2026 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku poz. 840 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 roku poz. 40 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 977).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 roku, poz. 682 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2556 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 roku, poz. 916 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 roku., poz. 1899 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 roku, poz. 194).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 roku, poz. 571).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 roku, poz. 485 ze zm.).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2023 roku, poz. 887).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).

11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 30 ze zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385),
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2053).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata **2023-2026**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Okres obowiązywania krajowego programu opieki nad zabytkami zakończony został wraz z końcem 2022 r.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022

Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022. Program 2019–2022 jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także wskazuje środki służące do realizacji wyznaczonych celów. W dokumencie opisano ewaluację Programu 2014-2017, przedstawiono założenia Programu 2019-2022, opracowano plan finansowy Programu 2019-2021 oraz wskazano na zarządzanie, harmonogram i ewaluację Programu 2019-2021. Sformułowano cel główny: „*Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami*”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania. Te, realizowane będą przez odpowiednie zadania. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.
2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Do każdego celu podano po 2 kierunki działań:

- 1.1 Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
- 1.2 Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.
- 2.1 Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
- 2.2 Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
- 3.1 Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
- 3.2 Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Realizacja Programu 2019–2022 będzie prowadzona w ramach środków finansowych pochodzących z budżetu państwa. Na lata 2019–2022 przewidziano finansowanie w kwocie 25 617 089,00 zł, w tym 8 363 300,00 zł w 2021 r. oraz 7 703 175,00 zł w 2022 r.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030

Uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. przyjęto Długookresową Strategię Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności. Strategia określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Dokument składa się z 7 rozdziałów: Charakterystyka modelu rozwoju Polski do 2030 r., Cel główny i obszary strategiczne, Warunki realizacji Strategii – ramy makroekonomiczne i harmonogram, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze równoważenia potencjałów rozwojowych regionów, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze efektywności i sprawności państwa, Monitorowanie realizacji Strategii. Sformułowano następujący cel główny: *„Poprawa jakości życia Polaków mierzona zarówno wskaźnikami jakościowymi, jak i wartością oraz tempem wzrostu PKB w Polsce”*. Wyodrębniono 3 obszary strategiczne, które zostały podzielone na osiem części (zgodnych ze strategicznymi celami rozwojowymi). Są to:

W obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki:

- 1) Innowacyjność gospodarki i kreatywność indywidualna;
- 2) Polska Cyfrowa;
- 3) Kapitał ludzki;
- 4) Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko.

W obszarze równoważenia potencjału rozwojowego regionów Polski:

- 1) Rozwój regionalny;
- 2) Transport.

W obszarze efektywności i sprawności państwa:

- 1) Kapitał społeczny;
- 2) Sprawne państwo.

W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w Strategii wskazano na wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. przyjęto Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Dokument składa się z 8 rozdziałów: Zagospodarowanie Przestrzenne Kraju, Uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, Wizja przestrzennego zagospodarowania Polski 2030, Zasady i cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Typologia obszarów funkcjonalnych, System realizacji Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Stan przestrzennego zagospodarowania kraju 2011 –

mapy diagnostyczne. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Przedstawiono cel strategiczny: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.”* Ponadto wyodrębniono następujące cele:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności. Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa Cel 6. Przywrócenie i utwalenie ładu przestrzennego

W ramach kierunku działania 1.1. Wspieranie rozwoju funkcji metropolitalnych największych polskich miast wskazano na potrzebę rewitalizacji historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe. Z kolei w kierunku 2.2.4. Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej nawiązano do ochrony i rewitalizacji zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. W kierunku działania 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej podano, że uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Procedury te będą obejmowały także programy rewitalizacji obszarów przemysłowych i kryzysowych. Działania będą dotyczyły także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerwy archeologiczne. Wyszczególniono także kierunek działania 6.4.2. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych – „W celu stworzenia systemu zmierzającego do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca, w tym rozwiązania konfliktów społecznych związanych z degradacją przestrzeni przyrodniczej, zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków architektonicznych, konieczne jest wprowadzenie do dokumentów planistycznych wszystkich szczebli zintegrowanej ochrony środowiska kulturowego, umożliwiającej gospodarowanie krajobrazem w celu podniesienia konkurencyjności regionów.” W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w KPZK 2030 wskazano również, że w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki. Ponadto na mapie diagnostycznej 18 przedstawiono przestrzenne rozmieszczenie zabytków w kraju. Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest Rejestr zabytków, który jest stale uaktualniany przez służby konserwatorskie. Największa liczba zabytków nieruchomych znajduje się w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, natomiast największe nasycenie gmin zabytkami nieruchomymi umieszczonymi w rejestrach dotyczy województwa polskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego oraz na obszarze między Warszawą i Łodzią.

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa mazowieckiego i powiatu garwolińskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Parysów.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Uchwałą nr 1721/267/21 z dnia 26 października 2021 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025. Dokument składa się z 3 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Część planistyczna.
3. Część zarządcza.

W części pierwszej przedstawiono podstawę prawną, spójność z dokumentami strategicznymi oraz zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa. W części drugiej opracowano misję i wizję. Misja opieki nad zabytkami województwa to: *„Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim”*. Wizja stanu opieki nad zabytkami 2025 jest obszerna i brzmi następująco: *„Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”*

W rozdziale drugim wyznaczono obszary strategiczne programu na podstawie zidentyfikowanych problemów:

1. Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.
2. Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
3. Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

Obszary strategiczne odpowiadające na kluczowe problemy:

1. Edukacja kształtująca świadomość i postawy.
2. Optymalizacja systemu dostępu do środków.
3. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Dla każdego obszaru strategicznego zidentyfikowano następujące cele:

- 1.1 Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
- 1.2 Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- 2.1 Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
- 2.2 Dbłość o zabytki własne województwa.
- 3.1 Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
- 3.2 Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków

W rozdziale trzecim opisano proces wdrażania programu, w tym strukturę zarządzania programem, procesy zarządcze oraz monitoring realizacji programu.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+

Uchwałą nr 72/22 z dnia 24 maja 2022 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął Strategię rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Program jest kolejną edycją podstawowego dokumentu strategicznego regionu, określającego długofalową wizję rozwoju województwa, jak też średniookresowe kierunki działań. Składa się z kilku rozdziałów, w tym m.in.: diagnoza-wnioski, wyzwania. Jeden z podrozdziałów w ramach ww. rozdziału dotyczy kultury i dziedzictwa kulturowego. W nim wskazano cenne informacje, takie jak:

- województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce;
- miejscem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa;
- najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne;
- województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4);
- województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych;
- dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków;
- postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych.

W dokumencie podano wizję: „*Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie*” oraz cel główny: „*Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałą i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska*”. Jednym z obszarów celów rozwojowych jest kultura i dziedzictwo – Mazowsze bogate kulturowo. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. W ww. obszarze wskazano następujące kierunki działań:

- ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;

- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Gmina Parysów, podobnie jak i pozostałe gminy z powiatu garwolińskiego nie znalazła się w żadnym z dziewięciu wyznaczonych Miejskich Obszarów Funkcjonalnych, będących obszarami strategicznej interwencji.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego po raz ostatni przyjął zmianę planu. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego składa się z części głównej – tekst oraz 6 załączników, w tym załącznik pn. „Ochrona przyrody i dziedzictwa kulturowego”, w którym to nie wskazano na dziedzictwa kulturowe z terenu Gminy Parysów. Dokument składa się z 7. rozdziałów. W podrozdziale 2.11. opisano ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Wskazano, że na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Należą do nich Historyczne Centrum Warszawy – obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz pomniki historii (5). Podano również, że liczba zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków wynosi ponad 28 tys. pozycji. W podrozdziale 6.8. wskazano działania dotyczące opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr ochrony współczesnej, w tym m.in.:

- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez: ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca, kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

W wykazie nr 12, wśród 131 miast województwa mazowieckiego wymieniono Parysów, jako miasto historyczne o lokacji XVI-wiecznej.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą nr C(2022) 8693 przyjęła 2 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 (wersja 1.2). W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie dla bardziej konkurencyjnego i inteligentnego Mazowsza.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój Mazowsza.
3. Fundusze Europejskie na rozwój mobilności miejskiej na Mazowszu.
4. Fundusze Europejskie dla lepiej połączonego i dostępnego Mazowsza.
5. Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu.
6. Fundusze Europejskie dla aktywnego zawodowo Mazowsza.
7. Fundusze Europejskie dla nowoczesnej i dostępnej edukacji na Mazowszu.

8. Fundusze Europejskie dla aktywnej integracji oraz rozwoju usług społecznych i zdrowotnych na Mazowszu.

9. Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim.

10. Pomoc techniczna (EFRR).

11. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym CP5 realizowany za pomocą procesu rewitalizacji oraz konserwacji i rewaloryzacji zabytków nieruchomych, a także ich udostępnianie na cele publiczne.

Ponadto dla każdego priorytetu wskazano cele szczegółowe. Dla priorytetu IV wskazano 4. cele szczegółowe, w tym cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W jego strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

W ramach typu projektu: Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne za priorytetowe uznano działania na rzecz obszarów o wysokich walorach historycznych, kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Szczególnie preferowane będą te obszary, które jednocześnie zostały wykazane jako zmarginalizowane w dokumentach strategicznych na poziomie regionalnym. Wsparciem zostaną objęte projekty zorientowane na poprawę oferty regionalnej i podregionalnej – tzn. turystycznej i kulturalnej, bazującej na walorach Mazowsza lub regionów etnograficznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych położonych w jego granicach i przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Nacisk zostanie położony na wprowadzanie innowacji i cyfryzacji w ramach przemysłu turystycznego i jego produktów, np. w zakresie zarządzania, systemu organizacji usług, kreowania nowych, innowacyjnych produktów czy wykorzystywania efektów współpracy i synergii do realizacji usług turystycznych, co pozwoli na wzrost dochodów i tym samym przyczyni się do odbudowy lokalnych gospodarek. Planowane działania inwestycyjne w zakresie rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej, powinny być realizowane z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki, ze szczególnym poszanowaniem cennych przyrodniczo obszarów. Przy realizacji inwestycji należy stosować urządzenia minimalizujące presję ze strony turystów i właściwie wyposażać miejsca zagospodarowanego odpoczynku. Dla priorytetu IX - Mazowsze bliższe obywatelom wyznaczono cele szczegółowe:

- 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwojowi społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;
- 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwojowi społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

W ich strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

W ramach typu projektu: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego za priorytetowe uznano wspieranie mających istotne znaczenie dla lokalnej społeczności obiektów zabytkowych, które funkcjonując w odnowionej formie będą stanowiły ważny element aktywizacji środowiska, zmiany społecznej lub ożywienia miejscowej gospodarki. Z uwagi na ogromne znaczenie dziedzictwa kulturowego w obszarach rewitalizacji, niezwykle ważne jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne i społeczne. Szczególne wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone (z uwagi na zły stan techniczny) oraz zabytki najcenniejsze – posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową objęte jedną z form ochrony prawnej, przewidzianych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które kreują ducha

miejsca w obszarach dotkniętych kryzysem. Ponadto nacisk kładziony będzie na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki oraz pozwalające na ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko naturalne, w których będzie prowadzona działalność sprzyjająca integracji społecznej. Kluczowym efektem działań powinno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych w przestrzeni publicznej sprzyjające utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności i integrujące mieszkańców.

W ramach typu projektu: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych za priorytetowe uznano kompleksowe projekty (w tym na terenach miast w ramach celu szczegółowego 5(i) pozwalające na wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe (powiązane wzajemnie przedsięwzięcia obejmujące kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne lub techniczne lub środowiskowe), integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany. Interwencja ta powinna pozwolić na pobudzanie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy poprzez wsparcie przedsiębiorczości, samozatrudnienia i gospodarki społecznej, a także poprawę jakości przestrzeni w której funkcjonują.

Strategia Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2015 - 2030

Uchwałą nr XIII/65/2015 z dnia 30 grudnia 2015 r. Rada Powiatu Garwolińskiego przyjęła Strategię Rozwoju Powiatu Garwolińskiego na lata 2015 - 2030. W dokumencie opracowano misję rozwoju będącą nadrzędnym elementem hierarchicznym określającą główny kierunek rozwoju, która brzmi: „*poprawa warunków życia mieszkańców powiatu garwolińskiego*”. Ponadto wyznaczono następujące strategiczne cele rozwoju:

1. Rozwój lokalnego rynku pracy poprzez wzrost zatrudnienia i wspieranie rozwoju gospodarczego.
2. Wspieranie rozwoju obszarów wiejskich oraz działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego.
3. Wzrost jakości świadczonych usług publicznych.

Cele strategiczne podzielone zostały na cele operacyjne i dalej na zadania realizacyjne. W kontekście dziedzictwa kulturowego wypracowano cel operacyjny 2.4: Wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajoznawczych powiatu poprzez promocję i rozwój infrastruktury, które podzielone zostały m.in. na następujące zadania realizacyjne:

2.4.A Tworzenie szlaków turystycznych i budowa ścieżek rowerowych na bazie atrakcyjnych miejsc krajobrazowych i historycznych powiatu, które podzielone zostało na:

- wspieranie tworzenia ścieżek edukacyjnych i ich wykorzystanie dla celów turystycznych;
- wykorzystanie istniejących zespołów dworsko-pałacowych wraz z zabytkowymi parkami pełnymi pomników przyrody.

2.4.B Stworzenie systemu informacji o ofercie turystycznej, imprezach rekreacyjnych i kulturowych, szlakach turystycznych oraz gospodarstwach agroturystycznych. które podzielone zostało na:

- wydanie folderu promującego walory przyrodniczo-kulturowe powiatu;
- współpraca samorządów z instytucjami turystycznymi i ośrodkami kultury w zakresie budowania bazy danych.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów

Uchwałą nr XXIII/115/2016 z dnia 28 października 2016 roku Rada Gminy w Parysowie przyjęła Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego składa się z 2. głównych części:

- uwarunkowania rozwoju gminy;
- kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy.

W części „uwarunkowania” opisano m.in. uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, w tym:

- rys historyczny;
- obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków;
- stanowiska archeologiczne.

W części „kierunki” podano zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, w tym:

- strefy ochrony konserwatorskiej: „A”, „B”, „K”, „E”, „W”, „OW”;
- kierunki zachowania historycznych układów przestrzennych.

W dokumencie określono również główne cechy polityki przestrzennej, w tym nawiązujące do dziedzictwa kulturowego:

- chronić przed zabudową tereny szczególnie cenne pod względem przyrodniczym i krajobrazowym;
- zabudowa i urządzenia techniczne powinny harmonizować z otaczającym krajobrazem;
- otoczyć szczególną opieką i ochroną zabytki architektury i przyrody.

W załączniku nr 2 do uchwały – mapa skala 1:10000 Uwarunkowania Zagospodarowania Przestrzennego zaznaczono obszary i obiekty zabytkowe:

- wpisane do rejestru zabytków;
- wpisane do gminnej ewidencji zabytków;
- zabytkowe układy przestrzenne;
- stanowiska archeologiczne.

W załączniku nr 3 do uchwały – mapa skala 1:10000 Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego zaznaczono obszary i obiekty zabytkowe:

- wpisane do rejestru zabytków;
- wpisane do gminnej ewidencji zabytków;
- zabytkowe układy przestrzenne;

oraz strefy ochrony konserwatorskiej:

- strefa A – pełnej ochrony konserwatorskiej;
- strefa B – pośredniej ochrony konserwatorskiej;
- strefa E – ochrony ekspozycji;
- strefa K – ochrony krajobrazu;
- strefa W – ścisłej ochrony archeologicznej;
- strefa OW – ochrony archeologicznej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy w Parysowie uchwałą nr XIII/60/03 z dnia 30 grudnia 2003 r. i obejmuje powierzchnię całej gminy. W MPZP przedstawiono zapisy odnoszące się do ochrony wartości kulturowych. Nie wszystkie z nich są jednak aktualne, np. kościół w Parysowie postulowany jest jeszcze do wpisu do rejestru zabytków, podobnie jak i kaplica cmentarna, czy wiatrak koźlak. W związku z powyższym w charakterystyce niniejszego planu nie przedstawiono konkretnych zapisów dotyczących ochrony poszczególnych obiektów ze względu na liczne rozbieżności pomiędzy MPZP, a Studium uwarunkowań

i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które jest znacznie aktualniejszym dokumentem. Biorąc pod uwagę powyższe wskazana jest aktualizacja MPZP.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Choiny

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy w Parysowie uchwałą nr L/266/2018 z dnia 14 listopada 2018 r. i obejmuje obręb geodezyjny Choiny, dla działek nr: 50, 51, 53. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Wola Starogrodzka

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy w Parysowie uchwałą nr L/267/2018 z dnia 14 listopada 2018 r. i obejmuje obręb geodezyjny Wola Starogrodzka dla działki nr 141/2. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego - Parysów, Kozłów, Poschła, Starowola

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Parysów uchwałą nr XXXIII/201/2021 z dnia 27 sierpnia 2021 r. i składa się z 4. oddzielnych obszarów w obrębach geodezyjnych: Parysów, Kozłów, Poschła, Starowola. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy odnoszące się do zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

1. W granicach planu wyznacza się strefę pośredniej ochrony konserwatorskiej oraz strefę ochrony krajobrazu.

2. W granicach strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej ustala się utrzymanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania, tj.:

- historycznej sieci dróg;
- historycznych alei, szpalerów;
- historycznych osi widokowych i kompozycyjnych.

3. W granicach strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej nową zabudowę należy kształtować w sposób harmonijnie łączący elementy kompozycji historycznej i współczesnej, ze szczególnym uwzględnieniem historycznie ukształtowanej skali i bryły zabudowy oraz historycznej linii zabudowy.

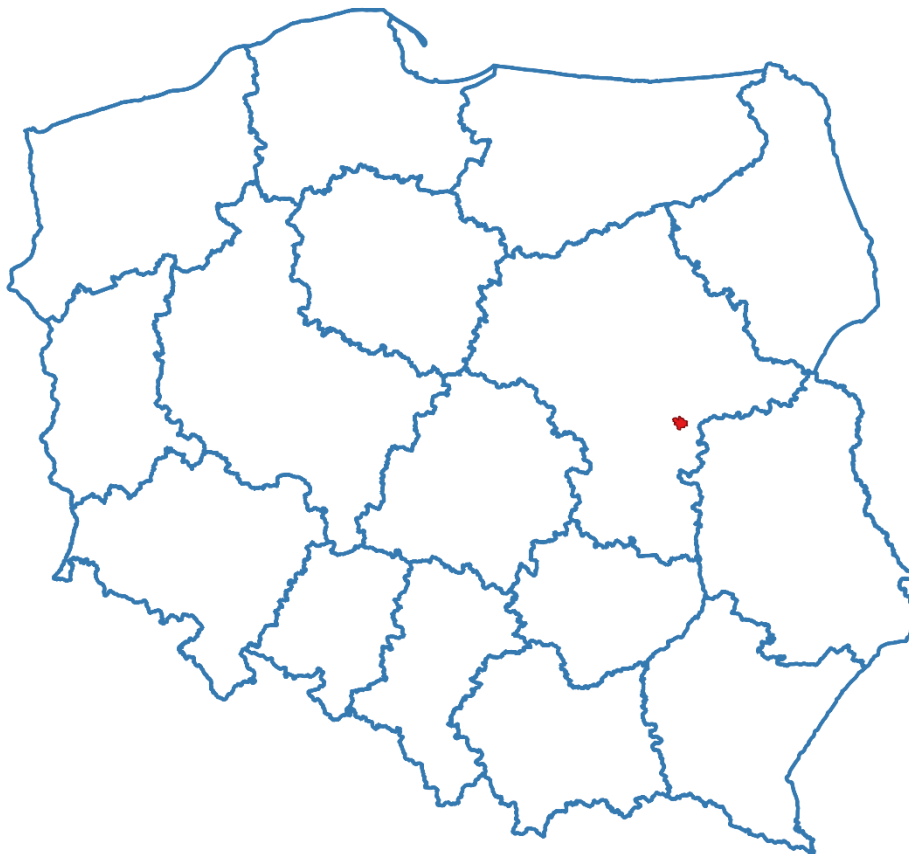
4. W granicach strefy ochrony krajobrazu ustala się zachowanie istniejącego drzewostanu jednocześnie zabrania się lokalizacji zwartych nasadzeń wysoką roślinnością.

5. W granicach planu występuje obiekt wpisany do gminnej ewidencji zabytków przedstawiony na załączniku nr 2. Prace remontowe, adaptacyjne i rozbiórkowe ww. obiektu wymagają uwzględnienia zasad określonych w przepisach odrębnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz prawa budowlanego.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Parysów położona jest w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego, w północnej części powiatu garwolińskiego. Zajmuje obszar 6418 ha, co stanowi ok. 5,0% powierzchni powiatu (GUS, 2023).

Ryc. . Gmina Parysów na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na wschodzie – z Gminą Pilawa (powiat garwoliński);
- na północy – z Gminą Siennica (powiat miński);
- na północnym-wschodzie – z Gminą Latowicz (powiat miński);
- na południowym-wschodzie – z Gminą Borowie (powiat garwoliński);
- na południu – z Gminą Garwolin (gmina wiejska, powiat garwoliński).

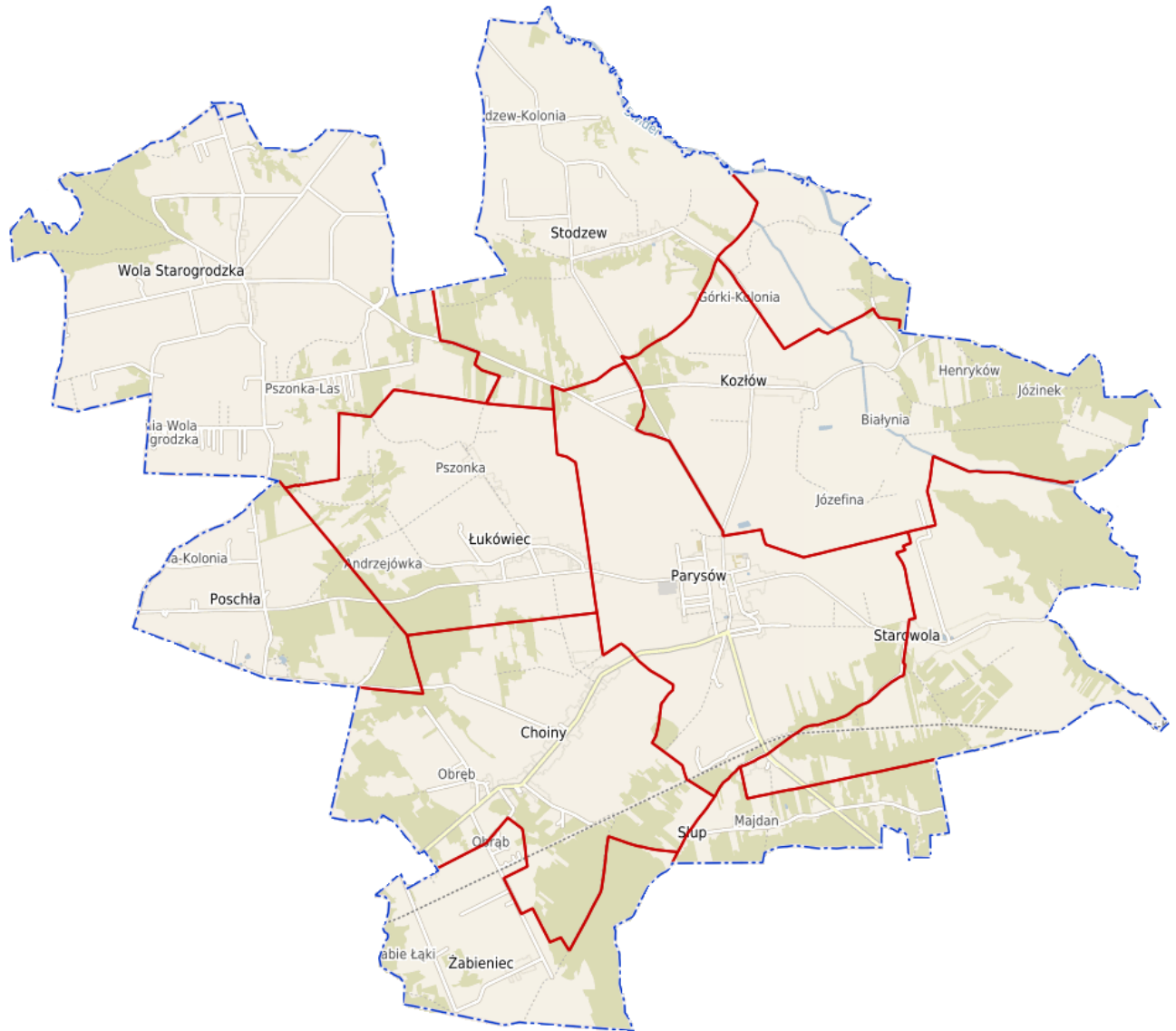
Ryc. . Gmina Parysów na tle gmin powiatu garwolińskiego

Źródło: opracowanie własne

Wieś Parysów o współrzędnych geograficznych: 51.9759282 (szerokość geograficzna), 21.6801952 (długość geograficzna) stanowi centralne miejsce gminy, będąc jednocześnie największą miejscowością i zarazem siedzibą samorządu (www.wspolzedne-gps.pl). Parysów położony jest w odległości ok. 10 km na północny-wschód od Garwolina oraz ok. 55 km na południowy-wschód od Warszawy licząc odległości między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej).

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Parysów znajduje się w prowincji Niziu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Nizin Środkowopolskich, makroregionu Nizina Środkowomazowiecka, a w końcowej klasyfikacji do mezoregionu Równiny Garwolińskiej.

Strukturę osadniczą Gminy Parysów tworzy 10 sołectw: Choiny, Kozłów, Łukówiec, Parysów, Poschła, Słup, Starowola, Stodzew, Wola Starogrodzka i Żabieniec. Ponadto miejscowość Górki-Kolonia znajdująca się w północnej części gminy stanowi osobny obręb ewidencyjny. Jednocześnie stanowi część sołectwa Kozłów.

Ryc. . Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Parysów

Źródło: www.parysow.e-mapa.net

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Parysów zamieszkiwana jest przez 4 131 osób, co stanowi 3,90% mieszkańców powiatu garwolińskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2021 r. – najnowsze dane GUS. Wg bazy danych ewidencyjnych Urzędu Gminy w Parysowie liczba ludności Gminy Parysów wyniosła w lutym 4 152 osób. Zdecydowanie największą miejscowością pod względem liczby jest Parysów liczący 1 034 osoby. Pozostałe miejscowości, w których liczba osób przekroczyła wartość 500 to: Wola Starogrodzka – 668 oraz Choiny – 628. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na miejscowości (stan na luty 2023 r.).

Tabela . Liczba mieszkańców Gminy Parysów z podziałem na miejscowości

Lp.	Miejscowość	Liczba mieszkańców
1	Choiny	628
2	Kozłów	217
3	Łukówiec	330
4	Parysów	1 034
5	Poschła	166
6	Słup	222

7	Starowola	399
8	Stodzew	277
9	Wola Starogrodzka	668
10	Żabieniec	211
	Razem	4 152

Źródło: dane własne UG w Parysowie, luty 2023 r.

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 64 osoby/km² i jest mniejszy niż w powiecie garwolińskim (82 osoby/km²), oraz w województwie mazowieckim (155 osób/km²), jak i na terenie kraju - 121 osób/km². Oznacza to, że gęstość zaludnienia w Gminie Parysów jest niska, co związane jest z typowo wiejskim charakterem jednostki.

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się niewielki wzrost liczby ludności gminy. W tym czasie liczba ludności zarówno malała, jak i zwiększała się, jednocześnie nie przekraczając wartości zmiennej 100 osób. W latach 2017-2020 widoczny był trend wzrostowy, po czym w 2021 r. liczba mieszkańców gminy nieznacznie spadła. W porównaniu do 2012 r. liczba mieszkańców Gminy Parysów zwiększyła się o 70 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił wzrost liczby mieszkańców o około 1,7%. Na taki stan rzeczy wpłynął m.in. przyrost naturalny – 3 razy w ciągu ostatnich 5 lat oraz dodatnie saldo migracji odnotowane 5 razy w ciągu ostatnich 6 lat (GUS). W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2020 r. – 4 141, zaś najmniej w 2013 r. – 4 055.

Strukturę demograficzną Gminy Parysów tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (20,8%), produkcyjnym (61,9%) oraz poprodukcyjnym (17,3%), (GUS, 2021). Pozytywnie należy interpretować powyższe dane ze względu na większą liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym od osób w wieku poprodukcyjnym. Zarówno liczba osób w wieku przedprodukcyjnym, jak i poprodukcyjnym wzrosła w ostatnim 10-leciu w przeciwieństwie do osób w wieku produkcyjnym, których wartość spadła. W związku z powyższym zjawisko starzenia się społeczeństwa nie jest aż tak mocno dostrzegalne na terenie gminy w porównaniu do ogólnokrajowego trendu.

Na terenie gminy udział osób bezrobotnych wyniósł z końcem 2021 r. 6,7% (GUS). W ostatnich 10 latach sytuacja na rynku pracy była zróżnicowana, jednak bezrobocie nigdy nie osiągnęło wartości dwucyfrowej. W 2014 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 9,1%. We wcześniejszych 2 latach kształtował się na podobnym poziomie. Od 2014 r. bezrobocie systematycznie spadało osiągając najniższą wartość w 2018 r. – 5,1%. W roku 2020 było to już 7,0%, a w 2021 r. – 6,7%. Wzrost bezrobocia w ostatnich analizowanych latach związany jest z występującą globalnie pandemią covid-19, która sparaliżowała sektor rynku pracy, głównie w latach 2020-2021.

Na terenie Gminy Parysów z końcem 2021 r. wg danych GUS odnotowano 221 podmiotów gospodarczych, w tym 211 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 186, spółki handlowe – 3, fundacje – 1 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 10. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów odnotowano w sektorze G – 66 oraz F – 46. Sekcja G to handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych i sekcja F budownictwo. Dodatkowo należy zaznaczyć, że w latach 2012-2021 liczba podmiotów gospodarczych zwiększyła się o 69 podmiotów. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2020 r. – 213, a najmniej w 2012 r. – 142. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 1 przedsiębiorstwo zatrudniające od 50 do 249 osób oraz 2 mniejsze przedsiębiorstwa zatrudniające od 10 -49 osób. Przeważają małe działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 218.

Gmina posiada zdecydowanie charakter rolniczy. Udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni wynosi 75,7% (4 859 ha), z czego 68,1% stanowią grunty rolne (GUS, 2014). Występują tu gleby średniurodzajne i piaszczyste, wg. klasyfikacji bonitacyjnej gleb przeważają gleby klasy IV i V stanowiące ok 75% powierzchni gminy.

Zgodnie z danymi GUS, na terenie gminy nie odnotowuje się turystycznych obiektów noclegowych, w tym o charakterze agroturystyki.

Przez południową część gminy przebiega droga wojewódzka nr 805 o długości 34 km łącząca wieś Dziecinów (gmina Sobienie Jeziory) z Wilchtą (gmina Borowie) oraz nieczynna linia kolejowa relacji Skierniewice-Łuków.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy Parysów z końcem 2021 r. wyniosła 380 ha. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar chronionego krajobrazu „Nadwiślański” – kod PL.ZIPOP.1393.OCHK.114, utworzenie: 01.01.1986 r.;
- obszar Natura 2000 „Gołe Łąki” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLH140027.H, utworzenie: 26.07.2017 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1403092.251, utworzenie: 31.12.1983 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1403092.288, utworzenie: 13.08.1999 r.

Na terenie gminy żaden z obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków nie znajduje się w granicach obszaru Natura 2000.

Lesistość gminy wynosi 20,0% powierzchni gminy i jest to ogółem 1 288,64 ha. Grunty leśne publiczne to 185,64 ha, zaś grunty leśne prywatne to 1103,00 ha. W ostatnich 10 latach powierzchnia gruntów leśnych zmniejszyła się o ok. 10 ha. Zadrzewienia występują równomiernie na terenie gminy oprócz części centralnej w okolicach Parysowa, gdzie występują sporadycznie.

Sieć hydrograficzną gminy tworzy rzeka Świder będąca prawym dopływem Wisły, o długości ok. 89 km. Rzeka ta tworzy część północnej granicy gminy. Do niej wpływa rzeka Rybnia przepływająca we wschodniej części gminy przez Kozłów i Górki-Kolonię. Na obszarze gminy nie występują jeziora. Niewielkie powierzchniowe wody stojące znajdują się w miejscowościach: Poschła, Parysów, Kozłów, Starowola.

Rzeźba terenu gminy jest lekko falowana. Najniższe położone tereny występują w okolicach Starowoli i osiągają 135 m n.p.m. w północno-wschodniej części gminy w bliskiej odległości rzeki Rybnia, zaś najwyższe tereny znajdują się w miejscowości Poschła w zachodniej części gminy – 170 m n.p.m. Sam Parysów leży na wysokości 135-155 m n.p.m.

5.2.4. Zarys historii gminy

Teren obecnej Gminy Parysów od początku istnienia państwa polskiego wchodził w jego skład jako skrawek Mazowsza. Wraz z ukształtowaniem się około połowy XVI w. podziału administracyjnego Mazowsza na ziemie i powiaty, obszar Gminy Parysów znalazł się w województwie mazowieckim, ziemi i powiecie czerskim. Wschodnia część ziemi czerskiej, na którym położony był teren Gminy nazywana była w języku potocznym Polesiem, ponieważ jak podaje Święcicki po wykarczowaniu lasów cały ten niewielki obszar zaczęto uprawiać. W 1795 r., po powstaniu kościuszkowskim, wraz z częścią ziemi województwa mazowieckiego, teren Gminy Parysów znalazł się w zaborze austriackim. Został wówczas po raz pierwszy oderwany od Mazowsza i związany administracyjnie ze wschodnimi regionami kraju. Z terenów wbijających się klinem pomiędzy terytorium pruskie i rosyjskie (na wschód od Wisły i południe od Bugu) utworzono prowincję pod nazwą Nowa Galicja, zwaną też Galicją Zachodnią, ze stolicą w Krakowie. Parysów przynależał w tym czasie do okręgu Wiązowa wymienionej prowincji. W 1803 r. władze austriackie w miejsce 12 okręgów utworzyły 6 cyrkułów. Skutkiem tego podziału przestał istnieć okręg w Wiązownie a jego obszar został włączony do cyrkułu siedleckiego. Teren Gminy znalazł się w okręgu garwolińskim cyrkułu siedleckiego. Taki podział administracyjny przetrwał tylko do 1809 r. Po przyłączeniu do Księstwa 14 października 1810 r. sześciu cyrkułów Galicji Zachodniej wraz z cyrkułem siedleckim, na ziemiach tych wprowadzono podział na departamenty i powiaty wzorem podziału administracyjnego obowiązującego w Księstwie Warszawskim. Utworzono departament siedlecki a w nim powiat garwoliński, który objął obszar dzisiejszej Gminy Parysów. Po upadku Księstwa Warszawskiego w przejściowym okresie okupacji rosyjskiej, trwającej do czerwca 1815 r., Mazowsze znalazło się w obrębie autonomicznego Królestwa Polskiego. Wprowadzono nowy podział administracyjny kraju polegający na likwidacji znacznej ilości jednostek administracyjnych niższego stopnia. Wprowadzono podział na województwa, które były odpowiednikiem departamentów z czasów Księstwa Warszawskiego. Teren Gminy Parysów wszedł w skład województwa podlaskiego, w dużej mierze pokrywającego się z granicami dawnego departamentu siedleckiego, stanowiąc część obwodu łukowskiego. Po upadku powstania listopadowego, Rosja carska stara się likwidować odrębność Królestwa wprowadzając wzorowane na swoich strukturach podziały administracyjne. Ukazem z 7 marca 1837 roku województwa przemianowane zostały na gubernie. W 1842 r. przemianowano obwody na powiaty, powiaty zaś na okręgi. Następną zmianą administracyjną była likwidacja z dniem 1 stycznia 1845 r. guberni podlaskiej i włączenie jej do guberni lubelskiej. Obszar Gminy Parysów znalazł się w guberni lubelskiej, powiecie łukowskim, okręgu garwolińskim. Po upadku powstania styczniowego zlikwidowana została autonomia Królestwa Polskiego.

Z wydarzeniem tym związała się nowa reforma administracyjna z 31 grudnia 1866 r., na mocy której wprowadzono nowy podział Królestwa. Utworzono 10 nowych guberni, m.in. z ziem wchodzących w skład dawnej guberni lubelskiej utworzono gubernię siedlecką. Jednym z jej 9 powiatów był powiat garwoliński, obejmujący gminę Parysów. Taki podział administracyjny przetrwał do I wojny światowej. W 1915 r. teren gminy Parysów znalazł się pod okupacją niemiecką i został włączony do generalgubernatorstwa warszawskiego. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. powiat garwoliński obejmujący teren Gminy Parysów, mocą ustawy z dnia 21 marca 1919 r. wszedł w skład województwa lubelskiego, utworzonego z byłej guberni siedleckiej lubelskiej. W 1939 r. powiat garwoliński z terenem Gminy Parysów, został włączony do województwa warszawskiego. W okresie okupacji hitlerowskiej Parysów znalazł się w granicach Generalnego Gubernatorstwa w dystrykcie warszawskim. Od czasu odzyskania niepodległości, do 1975 r., teren Gminy Parysów, należał ponownie jak w okresie II Rzeczypospolitej, do województwa warszawskiego, powiatu garwolińskiego. Od 1975 r. po wprowadzeniu zmian w strukturze administracyjnej kraju i likwidacji powiatów, gmina Parysów znalazła się w granicach województwa siedleckiego.[#]

Ryc. . Obszar Gminy Parysów i okolic z 1937 r.

źródło: www.igrek.amzp.pl

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze miejscowości, które odznaczają się zachowanym dziedzictwem materialnym. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki w XVIII w.

Parysów

Wieś o obecnym układzie wielodrożnicy, w XIX w. z zabudową skoncentrowaną wokół rynku oraz na północ i południe od niego wzdłuż głównych traktów drogowych. Wspominana w archiwach jako Siedcza, Sieczcza, Siećcza. Możliwe, że znajdował się tu zamek, jednak nie zostało to potwierdzone. W roku 1439/1440 wybudowany został drewniany kościół, zaś 100 lat później nastąpiła lokalizacja miasteczka. Sama parafia erygowana została 4 października 1445 r. przez biskupa poznańskiego Andrzeja Bnińskiego. Fundatorami byli: Jan Makobodzki herbu przewora, jego żona Mścichna oraz jej trzech synowie z pierwszego małżeństwa: Sasin i Parys z Radzanowa i Siedczy. W 1538 r. dzisiejszy Parysów otrzymał prawa miejskie magdeburskie staraniem kasztelana Floriana Parysa od którego pochodzi nazwa miejscowości. W XVIII w. miasto i dobra były własnością Kossowskich i Wilkońskich. W 1827 r. w Parysowie odnotowano 88 domów oraz

740 mieszkańców, w tym 220 Żydów. W 1861 r. były tu już 93 domy oraz 1333 osób, w tym 612 Żydów. W 1888 r. Parysów należał do powiatu garwolińskiego, tym czasie znajdował się tu drewniany kościół parafialny z murowaną kaplicą, szkoła początkowa ogólna, 109 domów i 1535 mieszkańców, a jarmarki odbywały się 6 razy w ciągu roku. Źródła historyczne nie wskazują jednoznacznie, czy w XIX w. miasteczko było siedzibą gminną, ponieważ jako jednostki gminne wymieniane są zarówno Parysów, jak i Pszonka (część obecnego Łukówca). W 1870 r. Parysów utracił prawa miejskie. W okresie międzywojennym, w 1921 r. miejscowość zamieszkiwało 1906 Żydów stanowiąc ponad połowę mieszkańców wsi. Parysów od 1795 r. znajdował się w zaborze austriackim, od 1809 r. w Księstwie Warszawskim, od 1815 r. w zaborze rosyjskim (Królestwo Polskie). W układzie przestrzennym Parysowa do dnia dzisiejszego widoczny jest średniowieczny układ rynku, który szerzej opisany został w podrozdziale dotyczącym krajobrazu kulturowego.

We wsi znajduje się 28 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 18 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ urbanistyczny;
- rynek;
- domy drewniane i murowane;
- wiatrak;
- młyn;
- cmentarz;
- mur ogrodzeniowy cmentarza;
- kaplica cmentarna;
- kościół;
- bożnica;
- kapliczka;
- obelisk.

Ryc. . Parysów w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Choiny

Z końcem XIX w. znajdował się tu folwark i wieś, wzmiankowana jako Chojny. Miejscowość należała do powiatu garwolińskiego, gminy Pszonka, parafii Parysów. Liczyła wtedy 21 domy, 96 mieszkańców i 728 mórg obszaru.

We wsi znajdują się 4 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 8 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- domy drewniane;
- kuźnia drewniana.

Ryc. . Choiny w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Kozłów

Wieś o obecnym układzie ulicówki rozciągająca się w kierunku równoleżnikowym, wzdłuż drogi, z częściowo zabudową rozproszoną, w XIX w. niewielka ulicówka. W latach 1526 – 1766 Kozłów posiadał prawa miejskie. We wschodniej części wsi znajduje się średniowieczne grodzisko, na którym najprawdopodobniej znajdował się zamek Parysa – założyciela Parysowa. Kopiec o stromych zboczach otoczony jest fosą, w której okresowo znajduje się woda. Zgodnie z miejscową legendą, w zamku Maria Ludwika, żona króla Jana Kazimierza schowała się przed Szwedami i ukryła w studni zamkowej zasypując bezpowrotnie skarb. W latach 1526 – 1648 dobra w Kozłowie należały do rodu Parysów, a w 1660 roku przeszły na ręce Stanisława Linkhausa. Od 1730 r. właścicielem dóbr był generał Renard, a od 1749 r. Franciszek Bieliński. Kolejnym właścicielem był Jan Maszkowski, który w 1823 r. sprzedał majątek Leopoldowi Eysmontowi. W 1827 r. odnotowano we wsi 27 domów i 200 mieszkańców, a w 1860 r. 28 domów i 294 mieszkańców. Jeszcze z końcem XIX w. znajdowały się tu ruiny zamku, który wybudowany został dla rodu Parysów lub Oborskich. Sam kopiec został najprawdopodobniej zbudowany przez jeńców tatarskich lub tureckich. Pozostałością po świetlanym okresie jest wyżej wspomniane grodzisko.

We wsi znajduje się 9 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 36 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ przestrzenny wsi;
- dwór drewniany wraz z oborą murowaną w zespole dworskim;
- drewniany budynek dawnej szkoły podstawowej;
- domy drewniane i murowane;
- kapliczka.

Ryc. . Kozłów w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Łukówiec

Z końcem XIX w. występuje jako wieś Łukówiec. Miejscowość należała do powiatu garwolińskiego, gminy Pszonka, parafii Parysów. W 1827 r. liczyła 20 domów i 126 mieszkańców, a z końcem XIX w. 18 domów, 117 mieszkańców i 267 mórg obszaru.

We wsi znajduje się 5 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 10 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- domy drewniane i murowane;
- pomnik – miejsce pamięci;
- kapliczka.

Ryc. . Łukówiec w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Poschła

Z końcem XIX w. znajdował się tu folwark, wzmiankowana jako Poschła. Miejscowość należała do powiatu garwolińskiego, gminy Pszonka, parafii Parysów. Liczyła wtedy 6 domów i 24 mieszkańców. W 1827 r. liczyła 4 domy i 36 mieszkańców. Z końcem XIX w. występowały tu pokłady krzemionki białej i glinki porcelanowej. W 1884 r. folwark liczył 600 mórg obszaru, w tym grunty orne i ogrodowe – 360 mórg, łąki – 40 mórg, las – 162 morgi oraz nieużytki – 9 mórg. W folwarku znajdowało się 11 drewnianych budynków, stosowano

płodozmian 10 i 12 polowy. Las nieurządzony. Rezydencjonował tu ród Gościmskich przybyłych z okolic Poznania.

We wsi znajduje się 1 zabytek architektury i budownictwa ujęty w GEZ oraz 3 stanowiska archeologiczne. We wsi zachowany został park w zespole dworsko-parkowym.

Ryc. . Poschła w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Starowola

Starowola określana była wcześniej jako Starawola. Z końcem XIX w. wieś znajdowała się w powiecie garwolińskim, w gminie Pszonka i należała do parafii w Parysowie. Liczyła wtedy 22 domy i 180 mieszkańców. W 1827 r. we wsi było 13 domów i 86 mieszkańców. Wieś o układzie ulicówki, która przetrwała do dzisiaj.

We wsi znajdują się 2 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 7 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ przestrzenny wsi;
- cmentarz żydowski.

Ryc. . Starowola w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Stodzew

Z końcem XIX w. znajdował się tu folwark i wieś. Miejscowość położona nad rzeką Świder należała do powiatu garwolińskiego, gminy Pszonka, parafii Parysów. Liczyła wtedy 22 domy i 107 mieszkańców.

W 1827 r. liczyła 20 domów i 150 mieszkańców. W 1885 r. folwark Stodzew zajmował obszar 899 mórg, w tym grunty orne i ogrodowe – 537 mórg, łąki – 138 mórg, las – 198 morgi oraz nieużytki – 26 mórg. W folwarku znajdowało się 19 drewnianych budynków, stosowano płodozmian 6 polowy. Las nieurządzony.

We wsi znajdują się 2 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 12 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- dom drewniany;
- kapliczka.

Ryc. . Stodzew w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Wola Starogrodzka

Wieś o obecnym układzie wielodrożnicy z zabudową rozproszoną, w XIX w. jako zwarta wieś krzyżówkowa rozciągająca się w kierunku południkowym wzdłuż drogi Wola Starogrodzka – Poschła. Dawna nazwa wsi to Starogród. Mieszkał tu Książ Aleksy Kurczewic do momentu zburzenia zamku przez Jadźwingów. Przed 1830 r. wieś należała do gminy Starogród i od tego czasu zaczęto ją nazywać „Wola Starogrodzka”. Miejscowość należała w przeszłości do hrabiego Branickiego, czy hrabiego Jakuba Potockiego. Po 1846 r. wieś znajdowała się pod panowaniem Augusta Potockiego herbu Pilawa.

We wsi znajdują się 4 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 6 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ przestrzenny wsi;
- drewniane domy;
- kapliczka.

Ryc. . Wola Starogrodzka w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

Żabieniec

Z końcem XIX w. miejscowość należała do powiatu garwolińskiego, gminy Górzno, parafii Łaskarzew i posiadała 34 domy i 230 mieszkańców, a także pokłady torfu. W 1827 r. należała już do parafii Tarnówek i liczyła 12 domów i 101 mieszkańców. W 1875 r. folwark Żabieniec liczył 919 mórg, w tym grunty orne i ogrodowe – 398 mórg, łąki – 85 mórg, las – 419 mórg oraz nieużytki – 16 mórg. W folwarku znajdowało się 14 drewniany budynków oraz 1 murowany. Las nieurzędzony.

We wsi znajdują się 2 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 5 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowany został drewniany dom z murowaną stodołą w zespole zagrody.

Ryc. . Żabieniec w XVIII w.

źródło: www.maps.arcanum.com

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym

planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina Parysów posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których znajdują się zapisy odwołujące się do dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego, przedstawiono je w podrozdziale 5.1. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego - Parysów, Kozłów, Poschła, Starowola przyjętego przez Radę Gminy Parysów uchwałą nr XXXIII/201/2021 z dnia 27 sierpnia 2021 wyznaczono strefę ochrony krajobrazu. Na terenie Gminy Parysów nie odnotowuje się parku kulturowego.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina Parysów wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do typu osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych (sieć wsi średniej wielkości skupionych, o układzie węzłowym dróg, starszego pochodzenia, z domieszką osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia – XIX i XX w.). Na terenie Gminy Parysów pierwotnym, głównym typem przestrzennego założenia wiejskiego była rzędówka, co przedstawiono na rycinach w podrozdziale 5.2.4. Wsie tego typu charakteryzują się rzędowo-pasmowym układem pól. To wsie skupione, o dość luźnym rozmieszczeniu zagród wzdłuż drogi, najczęściej tylko po jednej stronie. Wąskie, długie pasma pól rozmieszczone są prostopadle do drogi, na których znajdują się zagrody gospodarcze. Jediną wsią o zachowanym układzie tego typu jest Pszonka. W przypadku pozostałych, z biegiem czasu zaczęto zasiedlać również niezabudowaną dotychczas ziemię, po drugiej stronie drogi. Z kolei w północnej i północno-zachodniej części gminy uwidacznia się dość duże rozproszenie zagród.

Na podstawie obecnych kształtów wsi można rozróżnić ich pierwotne założenia. Poniżej przedstawiono wsie Gminy Parysów, do których dopasowano podstawowe typy układów przestrzennych w XVIII w. oraz ich obecne kształty. W nawiasie podano rok pierwszej wzmianki o miejscowości lub orientacyjne założenie wsi:

Choiny (przed 1576 r.) – rzędówka (w XIX z folwarkiem), obecnie długa ulicówka;

Kozłów (przed 1564 r.) – rzędówka z folwarkiem w części południowo-wschodniej, obecnie ulicówka;

Łukowiec (przed 1523 r.) – wieś podwójna z widocznym podziałem na część południowo-zachodnią oraz północno-wschodnią, obecnie stanowi jedną całość i przyjmuje kształt półelipsy;

Parysów (przed 1444 r.) – dawne miasteczko z wyodrębnionym prostokątnym rynkiem, obecnie wielodrożnica;

Poschła (przed 1576 r.) – rzędówka (w XIX z folwarkiem), obecnie łańcuchówka;

Pszonka (1525 r.) – wieś folwarczna, obecnie rzędówka;

Słup – wieś nie istniała w XVIII w., obecnie łańcuchówka;

Starowola (1476 r.) – rzędówka, obecnie ulicówka;

Stodzew (przed 1483 r.) – ulicówka z folwarkiem w części południowo-wschodniej, w 1937 r. folwark już nie istniał, obecnie ulicówka w części głównej oraz liczna zabudowa rozproszona;

Wola Starogrodzka (1450 r.) – wieś podwójna z widocznym podziałem na część południową i północną, obecnie ulicówka w części głównej oraz liczna zabudowa rozproszona;

Żabieniec (XVI w.) – rzędówka, obecnie ulicówka.

Układy ruralistyczne i urbanistyczne

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się układy ruralistyczne dla następujących wsi:

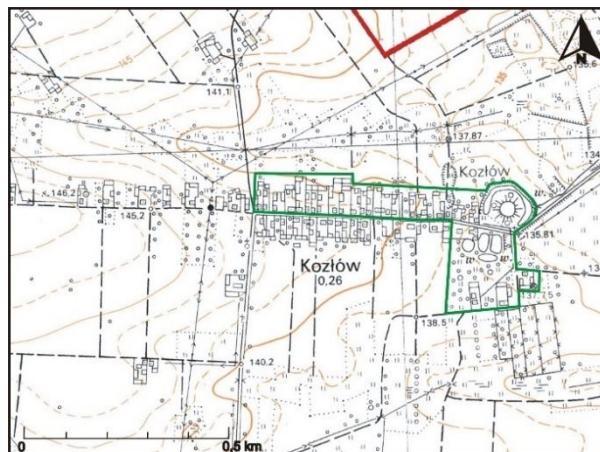
- Kozłów;
- Starowola;
- Wola Starogrodzka.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wskazano, że granice historycznych układów przestrzennych należy wskazać i doprecyzować na etapie opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Granice te zostały określone już przy opracowaniu kart adresowych gminnej ewidencji zabytków. Ich zasięg wytyczono na podstawie XVIII-wiecznej mapy przedstawiającej rozmieszczenie zagród w poszczególnych wsiach.

Wg NID najpoważniejszymi zagrożeniami dla zachowania historycznych układów ruralistycznych są:

- wyludnianie wsi, opuszczanie siedlisk;
- urbanizacja;
- wymiana substancji budowlanej na inną, o innej funkcji, innych gabarytach i formie;
- wprowadzanie zabudowy wielorodzinnej i wielkogabarytowej (np. magazyny wysokiego składowania);
- zmiana charakteru użytkowania terenów rolnych i zabudowanych;
- likwidacja nieużytkowanych elementów zagospodarowania;
- likwidacja historycznych folwarków (części dawnych układów rezydencjonalnych);
- zmiana funkcji rolniczej i leśnej na nierolniczą i nieleśną;
- wyznaczanie nowych tras komunikacyjnych i linii przesyłowych.

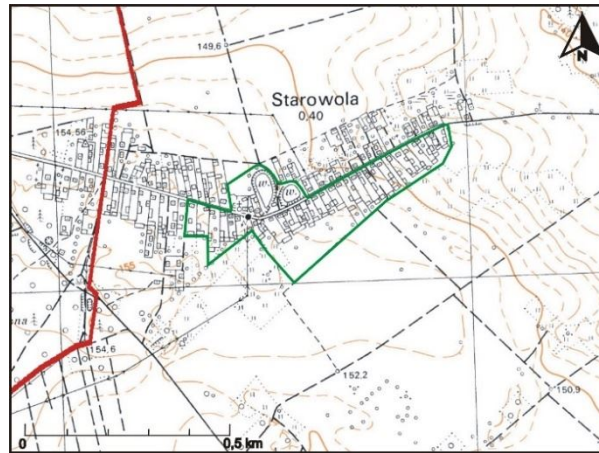
Kozłów – układ swoim zasięgiem obejmuje dawne tereny zespołu dworskiego wraz z grodziskiem „kopcem” oraz historyczną zabudowę w północnej części wsi. W XIX w. pojawiła się już zabudowa po południowej stronie drogi. W dalszym etapie zabudowania wsi znalazły się już na zachód od drogi głównej relacji Górki – Parysów. Obecnie, wieś o przebiegu zabudowy wschód-zachód, długa na ok. 1,5km. Budynki sytuowane zarówno kalenicowo, jak i szczytowo do ulicy. Zachowany został podstawowy układ przestrzenny z licznym budownictwem drewnianym z pocz. XX w. Stan zachowania układu dobry.

Ryc. . Ruralistyczny układ Kozłowa

Źródło: karta GEZ

Starowola - układ swoim zasięgiem obejmuje zabudowania po południowej stronie drogi głównej przechodzącej przez wieś relacji Parysów-Gózd oraz niewielką część po północnej stronie drogi, na której znajdują się stawy (w XVIII w. również kilka budynków). Na obszarze układu znajduje się liczna grupa jednokondygnacyjnych, drewnianych budynków mieszkalnych zwróconych zarówno kalenicowo, jak i szczytowo do drogi. Niestety, występuje również różnica wysokości części budynków mieszkalnych w stosunku do historycznej zabudowy, zakłócając tym samym ład przestrzenny układu ruralistycznego. Z czasem domy zaczęto budować również po północnej stronie drogi, co jest widoczne na mapach z 1937 r. Obecnie, zachodnia część wsi sąsiaduje z nowo wybudowanymi domami, które zaadresowano pod ul. Borowską w Parysowie.

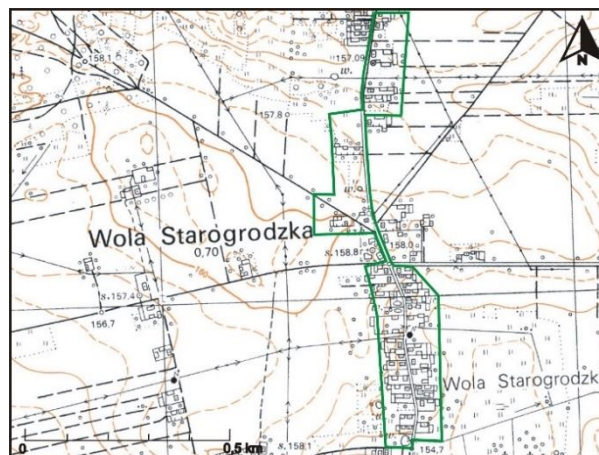
Ryc. . Ruralistyczny układ Starowoli

Źródło: karta GEZ

Wola Starogrodzka - układ swoim zasięgiem obejmuje zabudowania w historycznych granicach XVIII - wiecznej wsi. Wtedy też zabudowania skoncentrowane były w 3. różnych miejscach:

- północnej części po wschodniej stronie drogi głównej przechodzącej przez wieś relacji północ-południe;
- części centralnej znajdującej się po wschodniej stronie drogi;
- południowej – na południe od głównego skrzyżowania wsi. Zabudowa znajduje się po obu stronach drogi.

Największe zmiany zaszły w części centralnej, gdzie znaczna liczba budynków do dzisiaj nie przetrwała. Z kolei w części południowej widoczny jest zwarty typ zabudowy w formie ulicówki. Ze względu na naturalne obniżenie terenu w kierunku południowym w tej części uwidacznia się charakterystyczna panorama wsi z budynkami mieszkalnymi jednokondygnacyjnymi usytuowanymi zarówno kalenicowo, jak i szczytowo.

Ryc. . Ruralistyczny układ Woli Starogrodzkiej

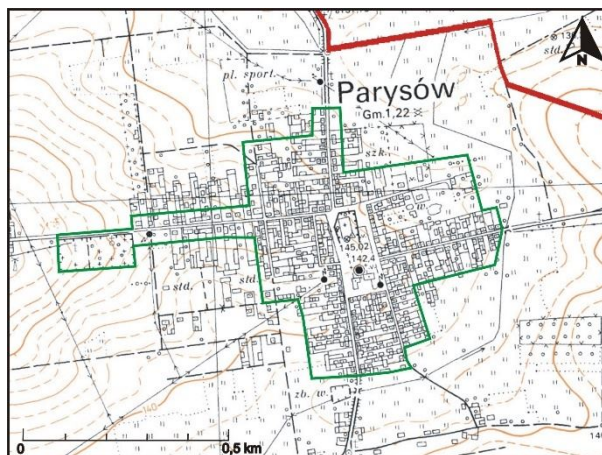
Źródło: karta GEZ

Parysów – układ urbanistyczny. Układ swoim zasięgiem obejmuje większość zabudowań Parysowa. Obejmuje on prostokątny rynek z ulicami odchodzącymi od niego. Na jego obszarze znajdują się ważne obiekty w przestrzeni dawnego miasteczka, takie jak: kościół parafialny na rynku, cmentarz z ogrodzeniem wraz z kaplicą cmentarną w zachodniej części układu, czy dawny budynek bożnicy znajdujący się w bliskiej odległości do rynku. W granicach układu znajdują się budynki zlokalizowane przy ulicach: Kościuszkii, Sportowa, Kozłowska, Książęca, Borowska, Rynek, Piaskowa, Garwolińska, Franciszkańska, Jana Pawła II. Układ urbanistyczny Parysowa nie jest złożony, czy skomplikowany. Nie jest również zbyt duży, jego odległość w linii wschód-zachód wynosi 1 km, zaś na odcinku północ-południe 650 m. Wydłużony został w kierunku zachodnim, gdzie zlokalizowane zostały domy przy ul. Kościuszkii, kończąc cmentarzem parafialnym. Układ urbanistyczny został wykształcony w wyniku lokacji prawnej. W 1538 r. Parysów otrzymał prawa miejskie na prawie magdeburskim przez króla Zygmunta Starego. Powyższe przyczyniło się do parcelacji terenów miejskich oraz wykształciło prawa własnościowe. Dzięki przywilejowi lokacyjnemu,

w Parysowie odbywały się cotygodniowe targi, a od 1540 r. liczba jarmarków została zwiększona do dwóch. Musiał istnieć zatem plac, na którym odbywały się targi. Wytyczono rynek oraz wyprowadzono z niego ulice. Można przyjąć, że wcześniej centrum miejscowości stanowił wrzecionowaty plac, a wieś przyjmowała układ owalniczy. Nowy układ wypracowany w średniowieczu wzorowany był na planie szachownicy z centralnym miejscem – rynkiem, ulicami wybiegającymi z jego narożników i przecinające się pod kątem prostym. Pomimo dwóch wojen światowych, jakie dotknęły Parysów, jego układ urbanistyczny przetrwał do dzisiaj. Parysów zachował charakter niewielkiego miasteczka z czytelnym układem rynku, który jest wyodrębnionym centrum miejscowości.

Zgodnie ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania przestrzennego w granicach układu urbanistycznego należy:

- zachować istniejącą sieć dróg i alei;
- zachować regionalno-historyczną skalę i strukturę jednostki osadniczej;
- dostosować nowe obiekty do skali i formy zabudowy tradycyjnej;
- zachować historyczne linie zabudowy wzdłuż ciągów komunikacyjnych;
- stosować kolorystykę elewacji zgodnie z lokalnymi tradycjami;
- utrzymać i kształtować obiekty małej architektury współtworzące walory krajobrazu kulturowego.

Ryc. . Urbanistyczny układ Parysowa

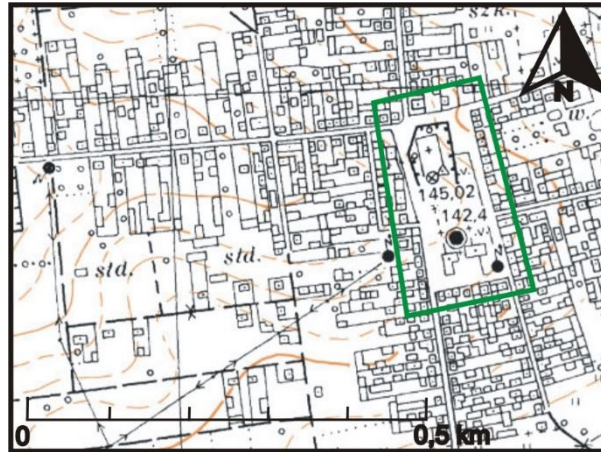
Źródło: karta GEZ

Parysów – rynek. Rozplanowanie Rynku lokacyjnego, tj. płyta rynkowa oraz zabudowania znajdujące się wokół niej stanowią strefę A pełnej ochrony konserwatorskiej. Rozplanowanie, zabudowa oraz związany z nią integralny teren zachowały się w bardzo wysokim stopniu i wyróżniają się cechami przestrzennymi. Dominują tu elementy historycznej kompozycji przestrzennej. Znajdują się tu budynki jedno lub dwukondygnacyjne. Wyjątkiem jest kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, stanowiący dominantę architektoniczną Parysowa. Rynek w kształcie wydłużonego prostokąta zorientowany jest w kierunku północ-południe i zajmuje powierzchnię ok. 1,5 ha. Oprócz kościoła znajdują się na nim również dwa budynki nr 47 i 47a o funkcjach usługowych w południowej części placu. Południowa część Rynku to jedno i dwukondygnacyjne z poddaszem budynki mieszkalne i 1 budynek usługowy. Część północną tworzą 3 budynki wolnostojące, w tym 2 pustostany. W zachodniej i wschodniej części Rynku znajdują się głównie budynki mieszkalne, rzadziej usługowe, np. bank. Płyta Rynku została zmodernizowana w latach 2019-2020 i w ramach inwestycji utworzono m.in. tablicę informacyjną z najważniejszymi zabytkami gminy z funkcją lektora.

Zgodnie z Opracowaniem Studialnym Wartości Kulturowych Gminy Parysów, na obszarze Rynku:

- zakazuje się wznoszenia jakichkolwiek obiektów kubaturowych na płycie Rynku;
- wymaga się zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania, tj. utrzymanie historycznego kształtu placu rynkowego, wylotów ulic, osi widokowych i kompozycyjnych;
- wymaga się zachowania historycznej linii zabudowy w pierzejach rynkowych;

- dopuszcza się realizację w blokach zabudowy przyrynkowej, nowych budynków z wymogiem dostosowania ich do historycznej kompozycji urbanistycznej oraz z nawiązaniem form współczesnych do lokalnej tradycji budowlanej;
- maksymalna wysokość zabudowy nie może przekraczać dwóch kondygnacji;
- wymaga się zachowania istniejących podziałów parcelacyjnych;
- zakazuje się wytyczania nowych ciągów komunikacyjnych.

Ryc. . Rynek w Parysowie

Źródło: karta GEZ

Ekspozycja krajobrazu

Zgodnie z definicją NID ekspozycja historyczna to autentyczny, zachowany lub potwierdzony w źródłach informacji niezakłócony widok z punktu, ciągu widokowego lub wzdłuż osi widokowej na obiekt (zespół obiektów), kompozycje zieleni i inne obiekty naturalne. Historyczna ekspozycja może również dotyczyć widoku z obiektu. Przekształcanie historycznej ekspozycji powinno być dokonywane pod warunkiem dostosowania do istniejących walorów estetycznych.

Na terenie Gminy Parysów występują historyczne ekspozycje, które wyróżniają się w krajobrazie gminnym. Z kolei sylwety poszczególnych obiektów zabytkowych stanowią wartość dodaną występującą w przestrzeni. Zabytki obserwowane ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego wraz z ich najbliższym otoczeniem dostosowanym pod względem estetycznym i tworzącym czytelną spójną formę krajobrazową uwzględniając przy tym ukształtowanie terenu są ważnym elementem całej miejscowości nadające im charakter miejsca, czasu i przestrzeni.

Zdecydowaną dominantą Parysowa, jak i całej gminy jest neobarokowy kościół parafialny, widoczny ze znacznych odległości. Sylweta kościoła widoczna jest z różnych stron Parysowa, co przedstawiają fotografie nr 2 i 3.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wyznaczona została strefa E – ochrony ekspozycji – szczegółowe informacje zawarto w podrozdziale 5.5. Strefy ochrony konserwatorskiej. Do ww. strefy zaliczono:

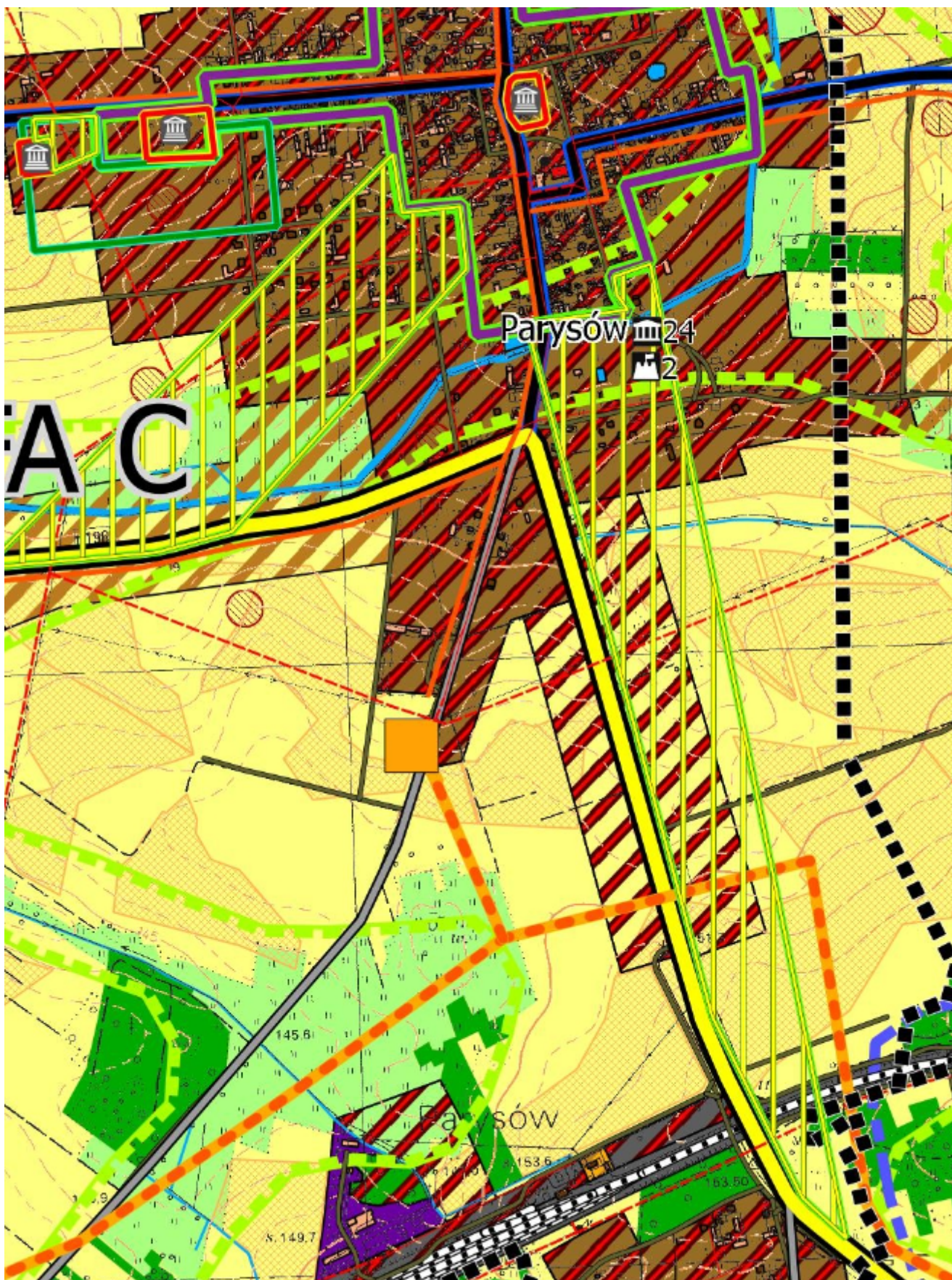
- a) widok na kościół parafialny w Parysowie z drogi prowadzącej z Wilchty do Parysowa w kierunku północnym,
- b) widok na kościół parafialny w Parysowie z drogi pomiędzy Choinami a Parysowem w kierunku północno-wschodnim,
- c) widok na wiatrak koźlak w Parysowie z drogi powiatowej pomiędzy Łukówcem a Parysowem w kierunku południowym,
- d) widok na grodzisko w Kozłowie z drogi powiatowej pomiędzy Henrykowem i Kozłowem, w kierunku zachodnim.

Poniżej zamieszczono wyrisy ze Studium przedstawiające ww. strefę ochrony. Strefę zaznaczono szrafem w kolorze żółtym.

Ryc. . Strefa ochrony ekspozycji na grodzisko w Kozłowie – wyrys ze Studium

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów

Ryc. . Strefy ochrony ekspozycji w Parysowie – wyrys ze Studium

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów

Fot. . Widok na młyn w Parysowie od strony drogi

Źródło: fotografia własna

Fot. . Widok na kościół w Parysowie od strony ul. Garwolińskiej

Źródło: fotografia własna

Ponadto interesujący widok na kościół w Parysowie dostrzec można od strony ul. Kościuszki oraz od strony ul. Borowskiej, co ukazują poniższe fotografie.

Fot. . Widok na kościół w Parysowie od strony ul. Kościuszki oraz ul. Borowskiej

Źródło: fotografia własna

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Parysów znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) układami urbanistycznymi i ruralistycznymi,
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) obiektami techniki,
- d) cmentarzami,
- e) parkami,
- f) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne.

Odnotowano 1 zabytkowy układ urbanistyczny oraz 3 ruralistyczne, które znajdują się w GEZ. W Gminie Parysów obiekty architektury i budownictwa są reprezentowane najliczniej. Zaliczyć można do nich obiekty sakralne, budynki mieszkalne, czy budynki gospodarcze. Obiekty techniki na terenie gminy utożsamić można z młynami, w tym młyn typu „koźlak”. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze. Odnotowano 1 zabytkowy park stanowiący niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne reprezentowane są na terenie gminy poprzez 2 obeliski (pomniki). Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.6.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W poniższej tabeli przedstawiono zabytki ruchome znajdujące się na terenie Gminy Parysów. Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, w poniższej tabeli przedstawiono informacje ogólne, chroniąc cenne obiekty, głównie kultu religijnego.

Tabela . Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Nazwa obiektu	Miejsce przechowywania	Forma ochrony
1	Choiny	motocykl	Choiny – posesja prywatna	wojewódzka ewidencja zabytków
2	Parysów	wyposażenie świątyni (szt. 1)	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie	wpis do rejestru zabytków z dn.30.12.2011 r.
3	Parysów	wyposażenie świątyni (szt. 6)	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie	wpis do rejestru zabytków pod nr B-360 z dn. 04.02.2014 r.
4	Parysów	wyposażenie świątyni (szt. 3)	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie	wpis do rejestru zabytków pod nr B-480 z dn. 03.04.2019 r.
5	Parysów	wyposażenie świątyni (szt. 29)	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie	wojewódzka ewidencja zabytków

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Siedlcach

Fot. . Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczyniają się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;

3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art.35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art.116. określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomości i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych Gminy Parysów opracowana została w styczniu 2023 r. i otrzymała pozytywną opinię mazowieckiego wojewódzkiego konserwatora zabytków o czym świadczy pismo z dnia 28.04.2023 r., znak: DS.5133.8.2023.AD.

W ewidencji gminnej ujęto ostatecznie 123 stanowiska archeologiczne, dla których opracowano karty adresowe GEZ. Znajdują się w niej zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gmina Parysów posiadała do tej pory gminną ewidencję zabytków archeologicznych z 2012 r., która została uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i liczyła 116 kart adresowych. Ewidencja ta została przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Parysów nr 57/2013 z dnia 31 grudnia 2013 r. (załącznik nr 2 do Zarządzenia). Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe oraz czas jaki minął od ostatniej wersji GEZ (2012 r.), gminna ewidencja zabytków Gminy Parysów została zaktualizowana i dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Parysów. Wszystkie nieruchomości zabytki archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

Zmiany jakie zaszły w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych:

1. Dla wszystkich zabytków opracowano nowe karty GEZ.

2. W roku 2016 na terenie gminy prowadzone były powierzchniowe prace archeologiczne. W związku z powyższym odnaleziono 7 nowych stanowisk, dla których opracowano nowe karty GEZ;

3. W roku 2016 na terenie gminy prowadzone były powierzchniowe prace archeologiczne. W związku z powyższym na obszarze wcześniej już zlokalizowanych stanowisk przeprowadzono powtórne badania weryfikacyjne na obszarze 7 stanowisk. Powyższa informacja została odnotowana w nowych kartach.

W związku z powyższym w ramach aktualizacji gminnej ewidencji zabytków dodano 7 nowych kart stanowisk archeologicznych.

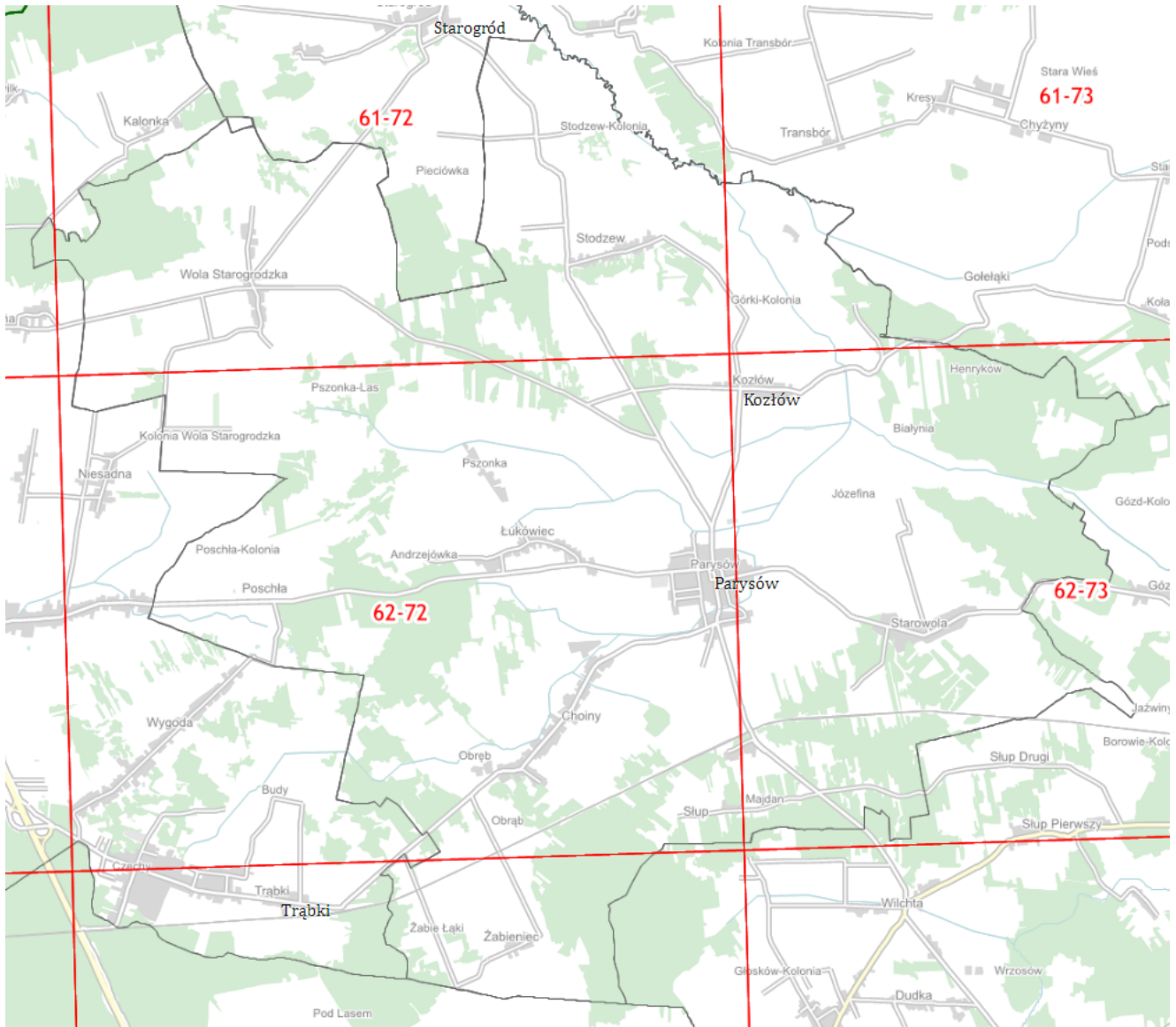
Tabela . Nowe stanowiska archeologiczne

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia
1	Górki Kolonia	61-73	5	10	wieś historyczna – przed 1843 r.
2	Górki Kolonia	61-73	6	37	ślad osadnictwa – kultura komornicka (mezolit) ślad osadnictwa – pradzieje
3	Górki Kolonia	61-73	7	49	ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza ślad osadnictwa – pradzieje
4	Górki Kolonia	61-73	8	51	osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza
5	Górki Kolonia	61-73	9	52	ślad osadnictwa – paleolit schyłkowy osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza ślad osadnictwa – późne średniowiecze
6	Kozłów	61-73	36	50	osada (cmentarzysko?) – epoka brązu-wczesna epoka żelaza
7	Stodzew	61-73	12	48	osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart ewidencji stanowisk archeologicznych

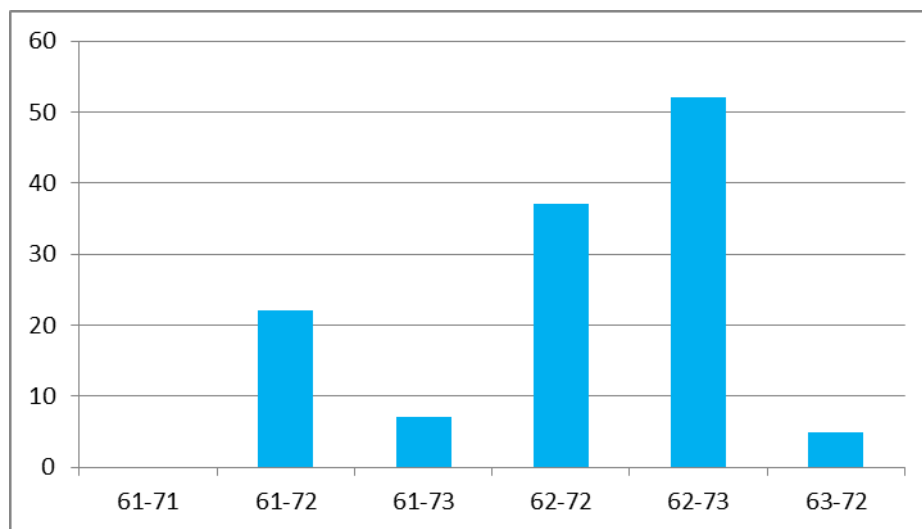
Wśród 123 stanowisk archeologicznych tylko 1 wpisane zostało do rejestru zabytków. Pozostałe 122 zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 6 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Parysów: 61-71, 61-72, 61-73, 62-72, 62-73, 63-72. Należy zaznaczyć, że obszar AZP 61-71 tylko w marginalnym stopniu wkracza na teren gminy i nie odnotowuje się na nim udokumentowanych stanowisk archeologicznych. Wobec powyższego, na pozostałych 5 obszarach AZP zaewidencjonowano stanowiska archeologiczne. Obszar AZP 62-72 zajmuje największą powierzchnię na terenie gminy i jego pokrycie wynosi ok. 75%. Obszar 62-73 pokrywa obszar gminy w ok. 50% swojego zasięgu.

Ryc. . Obszary AZP na terenie Gminy Parysów

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

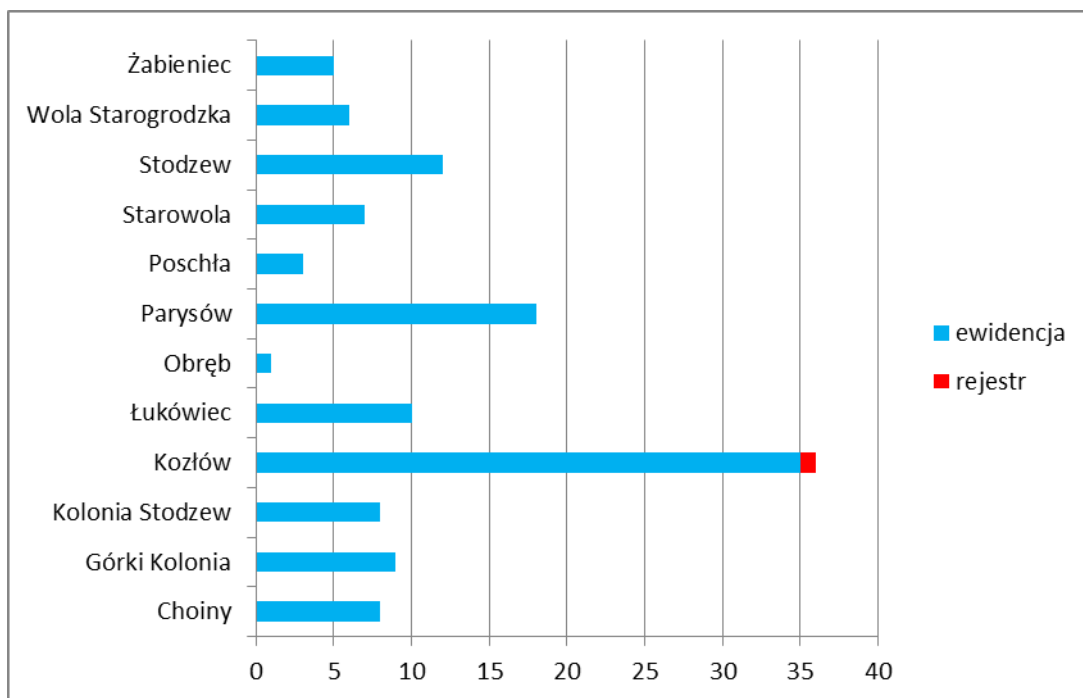
Wyk. . Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze 62-73 (52) i jest to niespełna połowa wszystkich zaewidencjonowanych zabytków archeologicznych z terenu gminy. W centralnej części tego obszaru znajdują się obszary podmokłe, z których swój początek biorą liczne ciek wodne będące dopływem rzeki Świder. Na obszarze tym znajdują się duże miejscowości gminne: Kozłów i Starowola, a także niewielka część Parysowa. Na obszarze tym występują stanowiska z epoki kamienia, neolityczne, z wczesnej epoki żelaza, wczesno i późno-średniowieczne oraz z okresu nowożytnego. Najbardziej wartościowymi stanowiskami z tego obszaru są: grodzisko w Kozłowie (nr 1 na obszarze), cmentarzysko ciałopalne w Kozłowie (nr 19 na obszarze), grodzisko w Parysowie (nr 29 na obszarze) oraz osada ze starszych faz wczesnego średniowiecza w Parysowie (nr 40 na obszarze). Warto zauważyć, że na analizowanym obszarze występuje skupisko stanowisk w Kozłowie związane zapewne z grodziskiem oraz skupisko stanowisk wielokulturowych w okolicach Parysowa.

Dużą liczbę zabytków archeologicznych obserwuje się również na obszarze 62-72 (37). Łącznie na obszarach 62-73 oraz 62-72 znajduje się aż 73% wszystkich stanowisk. Na obszarze 61-72 odnotowano 22 stanowiska. Na pozostałych obszarach AZP ich liczba nie przekracza 10 stanowisk. W tym miejscu należy wspomnieć, iż lokalizacje osad wiązały się z dobrą ekspozycją terenu, klimatem, dostępnością wody, żyznością gleby, czyli elementami pozwalającym na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych.

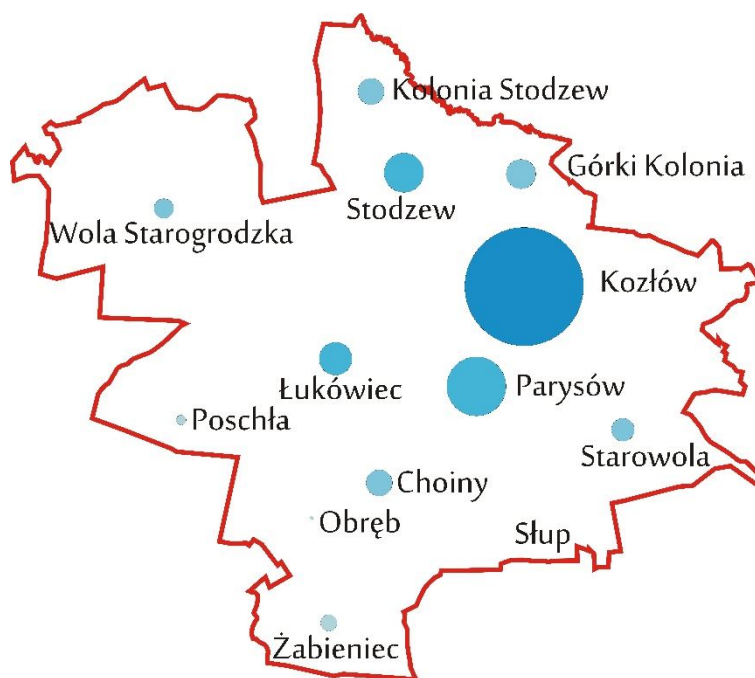
Wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenach, na których położona jest obecna gmina Parysów, udokumentowane jest zarówno materiałami źródłowymi pisanymi, jak i zabytkami archeologicznymi odkrywanych licznie na tym obszarze. W okresie powstawania państwowości polskiej, na terenach południowego Mazowsza prawobrzeżnego, osadnictwo rozprzestrzeniało się najpierw wzdłuż Wisły a następnie posuwało się w kierunku wschodnim. Dlatego we wczesnym średniowieczu powstają tu osady leśne a następnie targowe, do których zaliczany jest Parysów.[#]

Wyk. . Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie 12 miejscowości znajdują się 123 stanowiska archeologiczne, w tym 8 stanowisk o nieustalonej lokalizacji w: Kozłowie (4), Obrębie (1) oraz Stodzewie (3). Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Parysów znajduje się w miejscowościach: Kozłów (36), w tym 1 stanowisko wpisane do rejestru zabytków, Parysowie (18) oraz Stodzewie (12). W pozostałych miejscowościach odnotowano poniżej 10 stanowisk. W miejscowości Słup nie odnotowano do tej pory stanowisk archeologicznych. W załączniku nr 2 przedstawiono wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Ryc. . Nasylenie stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych na obszarze gminy jest zróżnicowane tak samo jak zróżnicowana jest ich funkcja. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. I tak np. w miejscowości Górki Kolonia znajdują się 2 stanowiska, na obszarze których obserwuje się powyższą sytuację.

Tabela . Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Górki Kolonia	62-73	2	9	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
					śląd osadnictwa	okres nowożytny
					śląd osadnictwa	epoka brązu-wczesna epoka żelaza
					śląd osadnictwa	pradzieje
					śląd osadnictwa	okres nowożytny
2	Górki Kolonia	62-73	3	23	osada	kultura trzciniicka (EB II)
					śląd osadnictwa	epoka brązu-wczesna epoka żelaza
					śląd osadnictwa	kultura łużycka (epoka brązu)
					śląd osadnictwa	pradzieje
					śląd osadnictwa	późne średniowiecze
3	Stodzew	61-72	3	44	śląd osadnictwa	epoka kamienia/epoka brązu
					osada	pradzieje
					osada	wczesne średniowiecze
					cmentarzysko ciałopalne	kultura grobów kloszowych (okres halsztacki)
					śląd osadnictwa	mezolit-epoka brązu
					osada	wczesne średniowiecze

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie następujących kategorii stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że zdecydowanie najwięcej odnotowano śladów osadnictwa – 158. Z ternu Gminy Parysów nie udokumentowano punktów osadniczych bądź skarbów.

Tabela . Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	śląd osadnictwa	159

2	osada	38
3	cmentarzysko	5
4	grodzisko	2
5	znaleziska luźne	2
6	kurhan	1
7	osada (cmentarzysko)	1
8	wieś historyczna	1
9	obozowisko/osada	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie Gminy Parysów znajduje się 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jego krótka charakterystyka znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela . Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr AZP	Nr w miejsc.	Nr ewid. dz.	Funkcja obiektu- Kultura/chronologia	Nr rejestru i data wpisu
1	Kozłów	62-73	1	1	97	grodzisko stożkowate – późne średniowiecze	936 z 1971-11-15, A-223/936/71 z 1994-11-08, A-223/936 z 2000-06-14

Źródło: Decyzja o wpisie do rejestru zabytków przekazana przez WUOZ Delegatura w Siedlcach,

Ryc. . Lokalizacja grodziska w Kozłowie

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Grodzisko w Kozłowie o lokalnej nazwie „Kopiec” lub „Góra Bony” zajmuje obszar 1,21 ha, w tym 0,32 ha to pastwiska trwałe, zaś lasy i grunty leśne stanowią 0,89 ha. Klasa gruntu – V. Grodzisko znajduje się w północno-wschodniej części wsi, po północnej stronie drogi głównej w niewielkiej odległości od zabudowań. Stanowi dominantę przestrzenną w krajobrazie wsi. Jest jedną z lepiej zachowanych grodzisk obronnych na Mazowszu. Prezentuje dużą wartość poznawczą zachowując właściwą formę terenową, widoczną w przestrzeni wsi. Jego kształt przyjmuje formę stromego, stożkowatego kopca o podstawie 35 m oraz wysokości ok. 8 m. Podczas badań archeologicznych wybierając glinę z nasypu stożka odkryta została licznie ceramika budowlana

(polepa, cegły) i naczyniowa. Grodzisko otacza fosa, zapewniająca się okresowo wodą. Teren grodziska jest obecnie zadrzewiony i zakrzewiony, niestety również częściowo zaśmiecony, stanowi własność prywatną.

Fot. . Grodzisko w Kozłowie

Źródło: fotografia własna

W związku z realizacją zadania inwestycyjnego Gminy Parysów pn.: „Przebudowa Rynku w Parysowie” prowadzone były ratownicze archeologiczne badania wykopaliskowe w granicach zabytkowego założenia urbanistycznego (stan. Nr AZP 62-73/83), obejmujące odkryty w dniu 10.06.2019 r. nieruchomy obiekt archeologiczny. Szczegółowy zakres i sposób prowadzenia badań został określony w decyzji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 259/DS/2019 z dnia 14.06.2019 r. Prace prowadzone były dwuetapowo. Etap pierwszy dotyczył relikwii studni w południowej części rynku, a obszar badań wynosił 1 ar. Pozyskano liczny materiał ruchomy: 2 noże, 1 monetę, 3 niewielkie przedmioty z metalu kolorowego, 444 fragmenty ceramiki oraz fragmenty szkła, żuźla i kości zwierzęce. Etap drugi dotyczył cmentarza przykościelnego, a obszar badań wynosił 12 arów. Wyeksplorowano i zadokumentowano 69 pochówków. Natrafiono na 2 ossuaria. Odnaleziono również materiał ruchomy: monety szelągi Jana Kazimierza 1648-1668 oraz 2 inne przedmioty.

W najbliższym czasie nie są przewidywane roboty budowlane, a także prace inwentaryzacyjne przy stanowiskach archeologicznych.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Parysów nie funkcjonują muzea, w których znajdowałyby się zabytki. Nie odnotowuje się również izb pamięci oraz innych miejsc, gdzie gromadzone byłyby zbiory związane z historią gminy.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Parysów nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (64 wpisy-stan na luty 2023 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (9 wpisów-stan na luty 2023 r.). Z terenu gminy nie odnotowano również żadnego produktu wpisanego do listy produktów tradycyjnych, który prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Niemniej, na terenie Gminy Parysów występuje nieznaczna liczba przykładów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Gmina Parysów znajduje się w historycznych granicach ziemi czerskiej, dawnej jednostki wchodzącej w skład województwa mazowieckiego. Wraz z 3 rozbiorem Polski ziemia czerska została wymazana z map.

Ryc. . Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com

Twórcy ludowi

Kazimiera Rutkowska - twórczyni ludowa z Łukówca, opowiadała oraz śpiewała o kulturze ludowej i tradycji. Zajmuje się również pracami rękodzielniczymi - bieżniki i serwety wykonane na szydełku.#

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Parysów działają liczne Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych. Należy do nich zaliczyć:

- Koło Gospodyń Wiejskich wsi Poschła, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2020, liczba osób: 36;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Stodzewiu „Stodzewianki”, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2019, liczba osób: 35;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Starowoli „Starowolanki”, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2019, liczba osób: 22;

- Koło Gospodyń Wiejskich 2 Choinach „Choineczki”, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2019, liczba osób: 35;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Łukówcu, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2019, liczba osób: 31;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Paryżanki” w Parysowie, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2019, liczba osób: 22;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Woli Starogrodzkiej „Wolanka”, rok wpisu do rejestru kół gospodyń wiejskich: 2018, liczba osób: 39.

Pozostałe organizacje związane z dziedzictwem

Na terenie Gminy Parysów występują również stowarzyszenia i organizacje, które w swojej działalności statutowej realizują zadania związane z dziedzictwem kulturowym, należy do nich zaliczyć:

- Stowarzyszenie Gminy Parysów. Celem stowarzyszenia jest działalność publiczna na rzecz poprawy warunków życia oraz rozwoju społeczności Gminy Parysów, w szczególności dzieci i młodzieży, realizowana poprzez wykonywanie zadań w zakresie m.in.: kultury, sztuki, ochrony dziedzictwa kulturowego i tradycji, czy upowszechniania i rozwijania kultury regionalnej;
- Stowarzyszenie „Korzenie” z siedzibą w Żabieńcu. Celem stowarzyszenia jest m.in.:
 - integracja wszelkich osób posiadających swoje genealogiczne lub emocjonalne "Korzenie" we wsi Żabieniec a w szczególności jej obecnych i dawnych mieszkańców, ich rodziny i przyjaciół;
 - poznawanie i kultywowanie zwyczajów dawnych, rękodzieła i rzemiosła;
 - poznawanie i upowszechnianie wiedzy o historii wsi Żabieniec oraz regionu garwolińskiego;
 - wspieranie rozwoju kulturalnego i oświatowego;
 - promowanie regionalnych produktów żywnościowych.

Postacie historyczne

Florian Parys – właściciel Parysowa i dóbr parysowskich, syn Jakuba Parysa, ojciec Adama i Małgorzaty. Urodzony około 1500 r., zmarł w 1545 r. Starosta i kasztelan zakroczymski i czerski, założyciel miasta Parysów, poseł na sejm krakowski i piotrkowski. Przez całe swoje życie brał czynny udział w życiu politycznym, głównie na rzecz Mazowsza. Pozycja, którą osiągnął w życiu politycznym przyczyniła się do wzrostu znaczenia Parysowa, w tym np. otrzymanie w 1540 r. prawa do organizacji 3 jarmarków w ciągu roku. Staraniem Floriana Parysa w latach 40. XVI w. powstał drugi w historii kościół, który przetrwał do drugiej dekady XVII w. W 1543 r. Florian wraz z bratem Feliksem ufundowali na rzecz kościoła ołtarz.[#]

Franciszek Bieliński – właściciel Kozłowa, jednocześnie właściciel Parysowa i dóbr parysowskich od 1749 r. Urodzony w 1683 r., zmarł 8 października 1766 r. w Warszawie. Marszałek wielki korony w latach 1742-1766, marszałek nadworny korony w latach 1732-1743, wojewoda chełmiński w latach 1725-1732, podskarbi ziem pruskich w latach 1714-1738, cześnik korony w latach 1713-1725, starosta osiecki, kowalewski, brodnicki i garwoliński, zasłużony dla rozbudowy Warszawy, sędzia kapturowy na sejmie elekcyjnym 1733 r. Odznaczony Orderem Orła Białego. Kierował pracami nad rozbudową i uporządkowaniem Warszawy, do 1762 r. wybrukował większość ulic w mieście. W 1737 r. podpisał we Wschowie konkordat ze Stolicą Apostolską. W 1752 r. uznał pierwszą w Polsce zawodową straż pożarną. Dzisiejsza nazwa ul. Marszałkowskiej w Warszawie pochodzi od funkcji jaką piastował.[#]

Leopold Stanisław Eysymontt – właściciel Kozłowa, jednocześnie właściciel Parysowa i dóbr parysowskich w latach 1824-1852. Urodzony 25 listopada 1781 r. w Krukówku, zmarł 27 kwietnia 1852 r. w Kozłowie. Kapitan/major Wojska Polskiego, pisarz i ziemianin, syn Kazimierza i Anny Nowickich. Brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1830-1831, a od 1832 r. rozpoczął w Kozłowie naukową działalność związaną z rolnictwem. W 1844 r. wydał pierwszą w Polsce książkę dotyczącą łąkoznańca i melioracji. Zmarł otoczony powszechnym szacunkiem, pochowany został na cmentarzu w Parysowie.[#]

Fot. . Nagrobek Leopolda Stanisława Eysymontta na cmentarzu w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Legendy

Legenda o Kopcu w Kozłowie – legenda głosi, że z końcem XIX w. na szczycie kopca widoczne były „szczątki zamczyska”. Był to najprawdopodobniej zamek Parysa, założyciela Parysowa. Na zamku schroniła się Maria Ludwika, żona króla Jana Kazimierza, która skryła się przed Szwedami. Wrzuciła wszystkie swoje skarby do studni, które do dzisiaj znajdują się na grodzisku. #

Inna wersja mówi, że zamek był siedzibą królowej Bony, który został zniszczony. Królowa wrzuciła swoje skarby do studni i zasypała ją. W kopcu znajduje się grób królowej i skarby. Nazwa wsi Kozłów pochodzi od ustawienia broni w kozły. Mieszkańcy wioski pochodzą z ludności tatarskiej. Sam kopiec został usypany przez żołnierzy lub niewolników bądź ludność poddanej królowej, która usypywała kopiec ziemią noszoną w czapkach. #

Kult Matki Bożej Parysowskiej

W ołtarzu głównym kościoła parafialnego w Parysowie umieszczony jest obraz Matki Bożej Parysowskiej. Od niepamiętnych czasów obraz słynął z licznych łask i cudów. Namalowany został na desce w XVII w. z osiemnastowiecznymi przemalowaniami, przedstawia Najświętszą Maryję Pannę z Dzieciątkiem w typie obrazu jasnogórskiego – z głową Najświętszej Maryi Panny lekko zwróconą w stronę Dzieciątka. Pojawił on się w kościele między 1629 r. a 1655 r. Obraz otaczany był powszechną czcią, co potwierdzają pisemne świadectwa otrzymanych przez wiernych cudów. O żywym kulcie świadczą umieszczane w ołtarzu dziękczynne wota i sukienki ozdabiające obraz. Wykonane ze srebra były częstym obiektem kradzieży. Część z nich przekazano na potrzeby państwowe podczas powstań narodowych. Obraz prezentuje wysoki poziom artystyczny i należy do interesujących przykładów malarstwa religijnego regionu siedlecko-garwolińskiego.

Oprócz obrazu, w Parysowie przetrwała modlitwa do Pani Parysowskiej:

Matko Parysowska, swe oczy zwróć

I biednym dzieciom niedole skróć

Ty wiesz, co boleść, co skargi szloch

Przed Tobą Matko, korzym się w proch

Ty bowiem siedmiu doznałaś ran

Kiedy na Krzyżu konał nasz Pan

Całe Twe życie – bolesna nić

Goryczy kielich musiałaś pić

Gdy nas doświadczy cierpienia ból

Do Swego serca Matuchno tul.

Daj siłę przetrwać tej próby czas

I do Jezusa zaprowadź nas.

Królowo Polski, boleści Twe

Chcemy uleczyć przez życie swe

Ratuj od zguby wierny Ci lud

Niech w polskiej ziemi panuje Bóg.

Herb Gminy

Herby gmin w sposób pośredni nawiązują do dziedzictwa niematerialnego, ukształtowanego historycznie, na terytorium danej gminy. Od 8 marca 1990 r. gminy uzyskały możliwość powołania herbów na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym. Są cennym dziedzictwem kulturowym, ukazują zasób dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego, który należy identyfikować z daną jednostką terytorialną. Herb powinien się wyróżniać i być łatwo rozpoznawalny. Ukazanie dziedzictwa kulturowego w herbie Jan Pruszyński definiuje następująco: „to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju, oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”. Ponadto herby powinny spełniać szereg określonych kryteriów. Zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce określa Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Herb Gminy Parysów wzorowany jest na herbie rodowym Prawdzic rodziny Parysów, do której należało miasto od XVI do XVIII wieku. Herb przedstawia ceglany mur o wiązaniu krzyżowym i główkowym. Z muru wystają cztery blanki, za którymi widnieje postać złotego pół lwa z czerwonym językiem skierowanego bokiem, który trzyma w łapach żelazne koło z przelotem. Postać pół lwa dostojna, dominuje na obszarze herbu, tło w kolorze białym. Tarcza w typie hiszpańskim zaakcentowana została obramowaniem w kolorze czarnym.

Ryc. . Herb Gminy Parysów

Źródło: www.parysow.pl

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że dziedzictwo niematerialne gminy jest skromne. Nie przetrwał strój ludowy, brak tradycyjnej obrzędowości i tradycji lokalnej, imprez utożsamiających z regionem, potraw regionalnych, gwary, czy innych lokalnych zwyczajów. Powyżej wymienione elementy niematerialne należy zachować i pielęgnować.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Parysów nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art.9. ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art.10. ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Na terenie Gminy Parysów znajduje się 5 obiektów rejestrowych w 1 miejscowości, jaką jest Parysów. Obiekty te datowane są na XVIII, XIX i pocz. XX w. Najstarszym obiektem rejestrowym jest cmentarz parafialny w Parysowie, z kolei najmłodszym – kościół parafialny w Parysowie.

Tabela . Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp .	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Lokalizacja	Nr ewid. działki	Datowanie	Wpis do rejestru zabytków
1	Parysów	wiatrak „koźlak”	ul. Kościuszki 53	336	koniec XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 582 z 02.04.1962 r.
2	Parysów	cmentarz rzymsko-katolicki (stara część)	ul. Kościuszki	326	XVIII/XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-799 z 15.05.2008 r. starej części cmentarza
3	Parysów	mur ogrodzeniowy cmentarza	ul. Kościuszki	326	XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-799 z 15.05.2008
4	Parysów	kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	ul. Kościuszki	326	2 ćw. XIX w., 1862 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-799 z 15.05.2008 r.
5	Parysów	kościół parafialny	ul. Rynek 48	1374/2	1904-1926 r.	Wpis do rejestru

		p.w. Wniebowzięcia NMP				zabytków pod nr A-791 z 07.04.2008 r.
--	--	---------------------------	--	--	--	---

Źródło: Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, GEZ

Cmentarz rzymsko-katolicki (stara część) wraz z ogrodzeniem i usytuowaną na niej kaplicą cmentarną w Parysowie objęte zostały wpisem do rejestru zabytków, w tym nagrobki sprzed 1939 r., mur ogrodzeniowy, drzewostan, budynek kaplicy w granicach fundamentowania, wraz z terenem starej części cmentarza na obszarze działki ewidencyjnej nr 326 z obrębem Parysów. Cmentarz stanowi istotny element krajobrazu i założenia przestrzennego miejscowości oraz świadectwo historii Parysowa. Otoczony został murem kamiennym. Najstarszą część cmentarza stanowi wschodnia część, w której znajduje się nieliczny drzewostan lipowy. Na cmentarzu spoczywają osoby zasłużone dla kraju i regionu. Kaplica cmentarna została wzniesiona wg projektu nieznanego autora, która jest przykładem architektury sepulkralnej o indywidualnych i różnych formach architektonicznych.

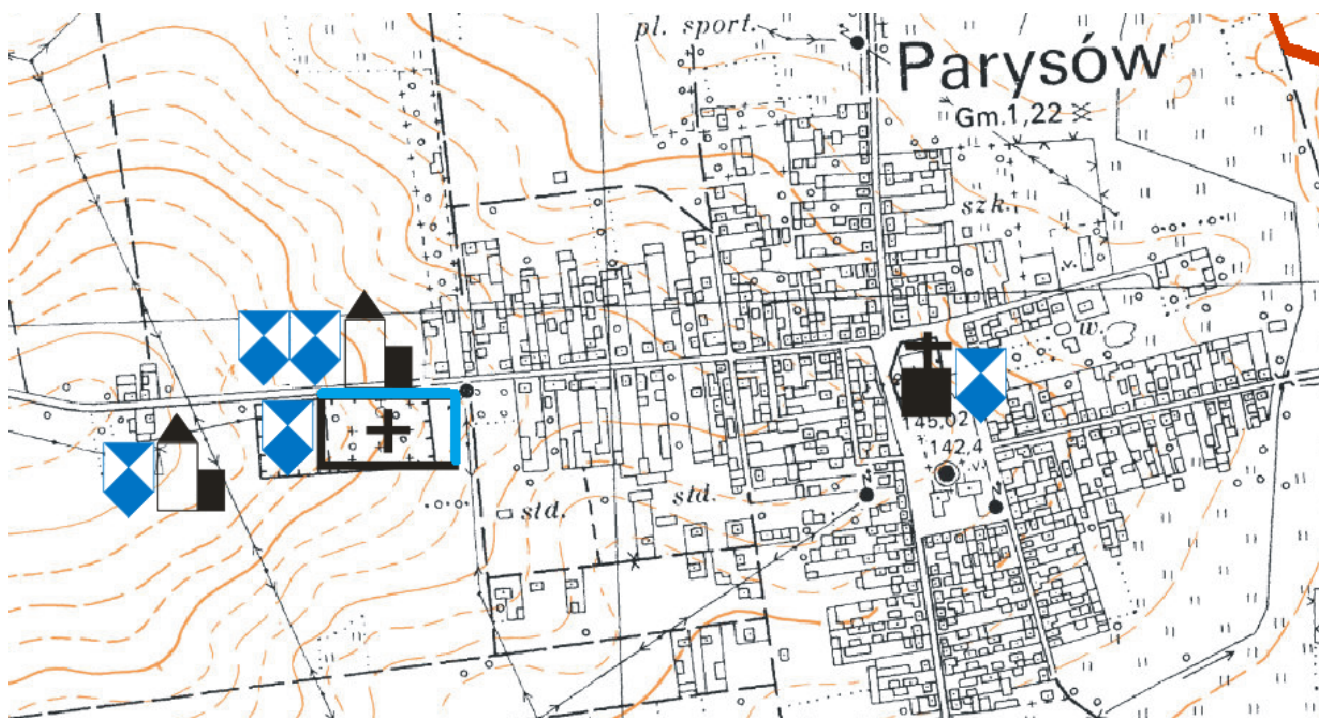
Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie objęty został wpisem w granicach fundamentowania wraz z najbliższym otoczeniem, położony na terenie działki o nr 1374 z obrębem Parysów. Kościół zajmuje północną część rynku, jest istotnym elementem założenia urbanistycznego miejscowości, stanowiąc dominantę wysokościową. Cechuje go bogato zastosowany panel rozwiązań architektonicznych przez co jest przykładem budowli eklektycznej z dominującymi elementami renesansowymi i barokowymi.

W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych, w tym najważniejsze zalecenia. Z zestawienia wynika, że stan poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. Niewątpliwie w najgorszym stanie jest wiatrak „koźlak” znajdujący się we własności prywatnej, który popada w degradację. Wymaga on pilnych prac naprawczych. Pozostałe zabytki wpisane do rejestru stanowią własność parafii p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie: kościół, cmentarz, ogrodzenie cmentarza oraz kaplica cmentarna. Ich stan ocenić należy na dobry i bardzo dobry, zaś ogrodzenia jako dostateczny. Warto zauważyć, iż wszystkie zabytki będące we własności parafii wpisane zostały do rejestru zabytków w 2008 r.

Tabela . Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Stan zachowania	Najważniejsze zalecenia	Położenie
1	Parysów	wiatrak „koźlak”	zły	zagospodarowanie obiektu, np. na cele turystyczne, edukacyjne oraz przeprowadzenie generalnego remontu zachowując historyczne formy obiektu	zachodnia część Parysowa
2	Parysów	cmentarz rzymsko-katolicki (stara część)	dobry	odrestaurowanie historycznych nagrobków, które są w najgorszym stanie	zachodnia część Parysowa
3	Parysów	mur ogrodzeniowy cmentarza	dostateczny	Zalecane uzupełnienie ubytków historycznym materiałem.	zachodnia część Parysowa
4	Parysów	kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	bardzo dobry		zachodnia część Parysowa
5	Parysów	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	dobry	wymiana pokrycia dachowego, usunięcie zawilgoceń, uzupełnienie brakujących elementów tynku	centralna część Parysowa

Źródło: opracowanie własne

Ryc. . Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: opracowanie własne na podkładzie mapy 274.313, układ 1965

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej w 2023 r. wynika, że znak ten nie jest umieszczony na żadnym obiekcie. Konieczne jest zatem oznakowanie wszystkich zabytków.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.[#]

Ryc. . Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Parysów prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Parysów w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

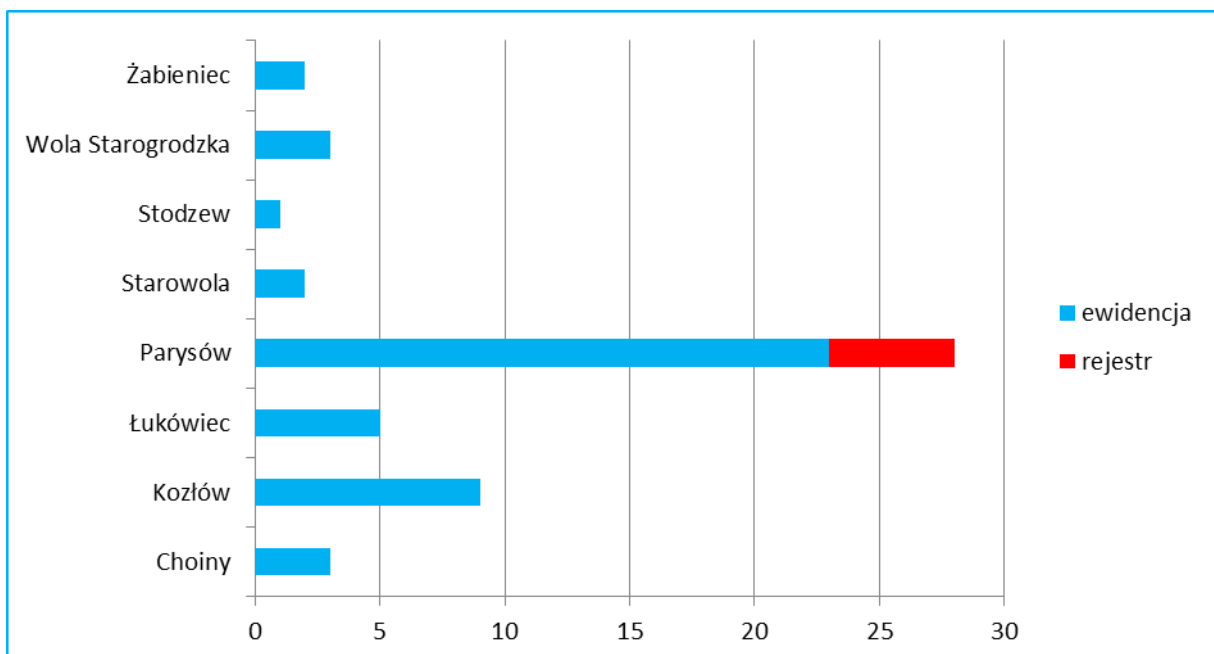
Gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa Gminy Parysów opracowana została w styczniu 2023 r. i otrzymała pozytywną opinię mazowieckiego wojewódzkiego konserwatora zabytków o czym świadczy pismo z dnia 28.04.2023 r., znak: DS.5133.8.2023.AD.

W ewidencji gminnej ujęto ostatecznie 53 zabytki, dla których opracowano karty adresowe GEZ. Znajdują się w niej zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także inne obiekty prezentujące wartość zabytkową. Gmina Parysów posiadała do tej pory gminną ewidencję zabytków architektury i budownictwa z 2012 r., która została uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i liczyła 62 karty adresowe. Ewidencja ta została przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Parysów nr 57/2013 z dnia 31 grudnia 2013 r. (załącznik nr 1 do Zarządzenia) Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe oraz czas jaki minął od ostatniej wizji terenowej (2012 r.) gminna ewidencja zabytków Gminy Parysów została zaktualizowana i dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Parysów. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Zmiany jakie zaszły w gminnej ewidencji zabytków:

1. Dla wszystkich zabytków opracowano nowe karty GEZ.
2. Z gminnej ewidencji zabytków architektury i budownictwa usunięto kartę „Grodzisko, tzw. Góra Bony lub Kopiec” i przeniesiono ją do gminnej ewidencji zabytków archeologicznych;
3. Nie opracowano karty dla Łukówiec 25 – dom drewn. – obiekt nie istnieje;
4. Nie opracowano karty dla Łukówiec 44 – dom mur. – obiekt przekształcony;
5. Włączono dodatkowo kartę dla Łukówiec – kapliczka przy drodze powiatowej nr 36524;
6. Włączono dodatkowo kartę dla Starowola – cmentarz żydowski;
7. Nie opracowano karty dla Starowola 9 – dom drewn. – obiekt nie istnieje;
8. Nie opracowano karty dla Parysów, Rynek 20 – dom drewn. -obiekt przekształcony;
9. Nie opracowano karty dla Parysów, Rynek 21 – dom drewn. -obiekt przekształcony;
10. Nie opracowano karty dla Parysów, Rynek 34 – dom drewn. -obiekt przekształcony;
11. Z GEZ wyłączono także 5 innych obiektów.

Na wykresie nr 5 przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że zdecydowanie najwięcej znajduje się ich w Parysowie – 28, w tym 5 wpisano do rejestru zabytków. Liczba ta nie może dziwić z racji faktu, iż Parysów jest największą miejscowością na terenie gminy, a zarazem dawnym miasteczkiem. Powyżej 5 zabytków odnotowano jedynie w Kozłowie – 9. Liczba 53 zabytków ujętych w GEZ na terenie 8 jednostek osadniczych świadczy o zachowanym dziedzictwie materialnym na terenie gminy. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to zazwyczaj obiekty historyczne lub upamiętniające, a także posiadają wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa wiejskiego gminy. Większość obiektów znajdujących się w GEZ (bez rejestru zabytków i układów ruralistycznych) powstała z pocz. XX w., bądź rzadziej w XIX w. Najstarszym zabytkiem ewidencyjnym, który nie jest wpisany do rejestru zabytków jest cmentarz żydowski w Starowoli z pocz. XIX w.

Wyk. . Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Obiekty należące do własności Gminy Parysów

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w GEZ jest niejednokrotnie złożona. Gmina Parysów jest właścicielem następujących obiektów:

1. Budynek dawnej szkoły w Kozłowie, ob. pustostan, Kozłów 6, dz. nr 407;
2. Bożnica, ob. gminna biblioteka Publiczna, Parysów, ul. Borowska 1, dz. nr 1588.

Dla ww. obiektów prowadzone są sukcesywne prace remontowe, czego efektem jest m.in. wyremontowany budynek dawnej bożnicy, który został zaadaptowany na cele kulturalne oraz został dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Wojewódzka ewidencja zabytków

Wśród obiektów, które znalazły się w GEZ znajdują się zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Część z nich została wpisana do rejestru zabytków. Dla obiektów wymienionych poniżej zostały opracowane karty białe – karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, które znajdują się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków, Delegatura w Siedlcach.

Tabela . Zabytki ujęte w GEZ z wojewódzkiej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres (lokalizacja)	Datowanie	GEZ	WEZ	Wpis do rejestru
1	Parysów	wiatrak „koźlak”	ul. Kościuszki 53	koniec XIX w.	tak	tak	tak
2	Parysów	dom	ul. Kościuszki 56	1926 r.	tak	tak	nie
3	Parysów	cmentarz rzymsko-katolicki	ul. Kościuszki	XVIII/XIX w.	tak	tak	tak
4	Parysów	mur ogrodzeniowy cmentarza	ul. Kościuszki	XIX w.	tak	tak	tak
5	Parysów	kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	ul. Kościuszki	2 ćw. XIX w., 1862 r.	tak	tak	tak
6	Parysów	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Rynek 48	1904-1926 r.	tak	tak	tak
7	Starowola	cmentarz żydowski	w południowej części wsi, przy torach kolejowych	pocz. XIX w.	tak	tak	nie

Źródło: opracowanie własne

Obiekty sakralne

Na terenie Gminy Parysów znajduje się 3 obiekty, które można utożsamić z kultem religijnym. Jest to kościół, kaplica cmentarna oraz dawna bożnica w Parysowie. Kościół i kaplica opisane zostały szerzej w podrozdziale dotyczącym zabytków o największym znaczeniu. Z kolei budynek dawnej bożnicy to obiekt, który podczas II wojny światowej został zdewastowany przez Niemców, a w latach 1981-1984 gruntownie przebudowany. W ostatnich latach został on wyremontowany całościowo. Obok kościoła jest to jeden z większych zabytkowych obiektów z terenu gminy, który odznacza się zarówno walorami historycznymi, jak i artystycznymi. Rekomenduje się, aby budynek dawnej synagogi został objęty wpisem do rejestru zabytków. Stan wszystkich budynków wskazanych w poniższej tabeli należy ocenić jak dobry/bardzo dobry.

Tabela . Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Styl	Material	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Parysów	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	1904-1926 r.	neobarok/eklektyzm	tynkowany	dobry	tak
2	Parysów	kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	2 ćw. XIX w., 1862 r.	neoklasycyzm	tynkowany	bardzo dobry	tak
3	Parysów	bożnica, ob. gminna biblioteka publiczna	2 poł. XIX w., przebud. 1981-1984 r	brak wyraźnych cech	tynkowany	bardzo dobry	nie

Źródło: opracowanie własne

Fot. . Dawna Bożnica, obecnie Gminna Biblioteka Publiczna w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Cmentarze

W gminnej ewidencji zabytków znalazły się 2 zabytkowe cmentarze. Jest to użytkowany cmentarz rzymskokatolicki, parafialny w Parysowie oraz nieczynny cmentarz żydowski w Starowoli. Starszym jest cmentarz w Parysowie, który wpisany został do rejestru zabytków. Jego szczegółowa charakterystyka została przedstawiona w podrozdziale 5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy. Młodszą zabytkową nekropolią jest cmentarz żydowski w Starowoli z pocz. XIX w. Chowano na niej osoby pochodzenia żydowskiego lub zabite w getcie parysowskim. Bardzo możliwe, że pochowani zostali tu żydzi zamieszkujący dawny Parysów, którzy w dawnym miasteczku trudnili się kupiectwem i posiadali w nim swoją synagogę. Na cmentarzu zachowana została 1 historyczna macewa. Wskazane jest utworzenie lapidarium na terenie cmentarza oraz podjęcie działań mających na celu przywrócenie macew na cmentarz.

Tabela . Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierz. (ha)	Stan zachowania	Nr ewid. działki	Wpis do rejestru
1	Parysów	cmentarz rzymskokatolicki	XVIII/XIX w.	ok. 0,5	dobry	326	tak
2	Starowola	cmentarz żydowski	pocz. XIX w.	1	dobry	240	nie

Źródło: opracowanie własne

Fot. . Cmentarz żydowski w Starowoli

Źródło: fotografia własna

Kapliczki

Kapliczki to obiekty należące do obiektów małej architektury. Usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Ich czas powstania szacuje się od 2 poł. XIX w. do lat 30. XX w. Ogólny stan ich zachowania należy określić jako dobry. Są żywymi miejscami kultu. Mieszkańcy poszczególnych wsi dbają o ich stan, modlą się przy nich głównie w maju – miesiącu maryjnym. W najgorszym stanie jest kapliczka w Parysowie znajdująca się z dala od zabudowań. Żadna kapliczka nie jest wpisana do rejestru zabytków, wszystkie są murowane, otynkowane. Jedną z okazalszych kapliczek na terenie gminy jest kubaturowa kapliczka w Kozłowie. Kapliczki w formie słupka bądź filara z wnękami, w których umieszczono postacie świętych występują w: Łukówcu, Parysowie oraz Woli Starogrodzkiej. Z kolei w Stodzewie znajduje się neobarokowa kapliczka przydrożna w formie brogowej wykonana z piaskowca z figurą św. Jana Nepomucena. Należy do najbardziej wartościowych kapliczek z powiatu garwolińskiego.

Tabela . Zabytkowe kapliczki

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Material
1	Kozłów	kapliczka	przy wjeździe do wsi od strony Parysowa	pocz. XX w.	bardzo dobry	murowana
2	Łukówiec	kapliczka	przy drodze powiatowej nr 36524	1894 r.	bardzo dobry	murowana
3	Parysów	kapliczka	ul. Borowska, przy wjeździe do wsi od strony Starowoli	lata 30. XX w.	dostateczny	murowana
4	Stodzew	kapliczka	w północnej części wsi, na rozdrożu dróg	2 poł. XIX w.	bardzo dobry	murowana
5	Wola Starogrodzka	kapliczka „na osine”	przy nr 154	1877 r.	dobry	murowana

Źródło: opracowanie własne

Fot. . Kapliczka w Stodzewie

Źródło: fotografia własna

Założenia folwarczne - pozostałości

W przeszłości na terenie Gminy Parysów znajdowało się wiele folwarków i założeń rezydencjonalnych. W XIX w. istniał folwark w Stodzewie wraz z drewnianym dworem, majątek w Pszoncu z dworem drewniano-ceglanym do którego przynależały folwarki w Poschłej i Choinach. Osobnym folwarkiem był folwark w Kozłowie. Jeszcze innym był folwark w Obrębie z dworem oraz przynależącymi miejscowościami Budy i Żabieniec. W XIX w. folwark występował również w miejscowości Dębe.[#]

Ze wszystkich ww. założeń, do dnia dzisiejszego zachował się w szczątkowym stanie zespół dworski w Kozłowie. Tutaj zachował się drewniany dwór oraz obora z białej cegły. Do 1823 r. właściciele Kozłowa należy jednocześnie utożsamiać z właścicielami miasteczka Parysów i dóbr parysowskich, ponieważ

w Parysowie nie było żadnego dworu/pałacu, w którym mieszkali by właściciele. Dlatego też po Parysowie, Kozłów miał największe znaczenie w kluczu parysowskim. Po 1823 r. miejscem zamieszkiwania właścicieli Parysowa stał się Stodzew. Po 1823 r. dwór zamieszkiwany był przez Maszkowskich, kpt./mjr Leopolda Stanisława Eysymonda, który spoczywa na cmentarzu w Parysowie oraz jego potomków. #

Dwór w Kozłowie to jedyny ocalały obiekt rezydencjonalny z terenu gminy. Wyróżnia się spośród innych budynków i właściwym byłaby jego ochrona poprzez wpis do rejestru zabytków.

Tabela . Pozostałości założen dworsko-parkowych i folwarcznych

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Kozłów	dwór w zespole dworskim	2	pocz. XX w.	dostateczny	nie
2	Kozłów	obora w zespole dworskim	2	pocz. XX w.	dostateczny	nie

Źródło: opracowanie własne

Fot. . Dwór we Kozłowie

Źródło: fotografia własna

Pomniki i obeliski

W okolicach Parysowa na przestrzeni dziejów miało miejsce wiele bitew i walk narodowowyzwoleńczych. Niektóre z nich zostały upamiętnione. Na Rynku w Parysowie wzniesiono pomnik bohaterom walk o wolność Ojczyzny, żołnierzom AK placówki Parysów obwodu "Gołąb". Upamiętnione zostało też miejsce koncentracji oddziałów AK do akcji "Burza" przy drodze między Łukówcem a Poschłą. Na upamiętnienie czeka jedna z największych bitew powstania styczniowego, która rozegrała się 25 sierpnia 1883 roku, na polach pomiędzy Wolą Starogrodzką a Żelazną. #

Tabela . Pomniki i obeliski

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Datowanie	Material	Stan zachowania
1	Łukówiec	pomnik-miejsce pamięci	na granicy wsi Łukówiec i Poschłą, przy drodze powiatowej nr 36524	2004 r.	kamień	dobry
2	Parysów	obelisk	ul. Rynek	6 września 1992 r.	kamień	bardzo dobry

Źródło: opracowanie własne

Fot. . Pomnik w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią 2/3 wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i jest to najliczniejsza grupa zabytków będących w GEZ. Są w sposób szczególnie narażone na wszelkiego rodzaju przekształcenia, co związane jest z różną świadomością ich właścicieli w nawiązaniu do zachowania dziedzictwa materialnego, jakim są właśnie zabytkowe domy. Należy do nich zaliczyć m.in. zewnętrzne ocieplenie ścian, niewłaściwą wymianę stolarki okiennej i drzwiowej poprzez zastosowanie niepierwotnych rozmiarów oraz materiału, zakrywanie detali architektonicznych, rozbudowanie budynków – dodawanie nowych kondygnacji, przybudówki, nieumiejętne zmiany pokrycia dachowego, itp. I tak np. 4 domy będące w GEZ w 2012 r. zostały obecnie przekształcone tracąc swoje walory artystyczne jak i cechy zabytkowe na skutek przeprowadzonych remontów. Z kolei 2 domy nie istnieją (najprawdopodobniej na skutek zawalenia) i nie również nie zostały ujęte w GEZ. Na terenie Gminy Parysów występują zarówno budynki mieszkalne ustawione szczytowo do drogi przechodzącej przez wieś, jak i usytuowane do drogi kalenicowo. Obiekty te budowane były zazwyczaj jako domy samodzielne, nie połączone z budynkami gospodarczymi. Odnotowuje się tu liczne budownictwo drewniane. Liczba drewnianych domów stanowi ponad 80% wszystkich budynków mieszkalnych. Pozostałe obiekty murowane są tynkowane, nie występują tu elewacje ceglane (sporadycznie jako elementy dekoracyjne), wyjątkiem jest młyn w Parysowie. Budynki murowane znajdują się w większości w Parysowie i Kozłowie. Są to w zdecydowanej większości obiekty jednokondygnacyjne ze strychem. Niektóre charakteryzują się skromnym detalem architektonicznym, np. gzymsy, opaski. Charakterystyczne dla domów z terenu gminy Parysów są dachy dwuspadowe z dodatkowymi niewielkimi daszkami półszczytowymi.

Fot. . Przykład budownictwa drewnianego z Parysowa

Źródło: fotografia własna

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Strefy ochrony konserwatorskiej

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parysów na terenie gminy znajdują się strefy ochrony konserwatorskiej:

- 1) STREFA "A" - pełnej ochrony historycznej struktury przestrzennej, obejmująca:
 - a) kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP wraz z jego bezpośrednim otoczeniem,
 - b) wiatrak koźlak w Parysowie wraz z jego bezpośrednim otoczeniem,
 - c) kaplica cmentarna p.w. św. Rocha oraz stara część cmentarza rzymsko-katolickiego w Parysowie.

Strefa "A" obejmuje obszar, na którym elementy historycznego układu przestrzennego miejscowości lub jego części, tzn. rozplanowanie, zabudowa oraz związany z nim integralnie teren i krajobraz zachowały się w tak wysokim stopniu, że znajdujący się na nim zespół, wyróżnia się w całości układu przestrzennego współczesnej miejscowości swoimi cechami przestrzennymi, a w szczególności tym, że dominują w nim elementy historycznej kompozycji przestrzennej, obrazujące czytelnie historyczne pochodzenie zespołu oraz reprezentacyjne lub typowe dla pewnego okresu w rozwoju architektury i urbanistyki pod względem rozplanowania, zabudowy oraz układu terenu i krajobrazu. Obszary i obiekty w strefie "A" podlegają ścisłej ochronie konserwatorskiej, którą regulują przepisy odrębne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- 2) STREFA "B" - ochrony zachowanych elementów zabytkowych, obejmująca:
 - a) rozplanowanie miejscowości Parysów łącznie z cmentarzem parafialnym,
 - b) zespół dworsko-parkowy w Kozłowie,
 - c) zespół dworsko-parkowy w miejscowości Poschła,
 - d) teren wokół pomnika upamiętniającego zgrupowanie żołnierzy AK przed akcją "Burza", przy drodze między Łukówcem a Poschłą,
 - e) teren przy mogile żołnierza radzieckiego, poległego w 1944 r., w Woli Starogrodzkiej na granicy z gminą Siennica,
 - f) kapliczka z figurą Św. Jana Nepomucena w Stodzewie,
 - g) cmentarz żydowski w Starowoli.

Strefa "B" obejmuje najczęściej te tereny, które obejmują czytelne, lecz nie dominujące, zagospodarowanie historycznego układu przestrzennego, częściowo wypełnione oryginalną lub przekształconą zabudową historyczną z możliwymi ubytkami lub uzupełnieniami nową zabudową. W większości nie figurują w rejestrach konserwatorskich, stanowią wartość kulturową w skali lokalnej. Strefą "B" obejmuje się też niezbędną podbudowę przestrzenną dla zabytkowego obiektu dominującego, a także tereny historycznego układu przestrzennego gdzie zostały zatarte elementy dawnego założenia, rozebrane lub przebudowane historyczne obiekty kubaturowe, zlikwidowane cieki wodne czy zespoły starodrzewia. Strefa ta służy głównie ochronie wartości przestrzennych i krajobrazowych. Nie stawia się wobec niej wymagań tak jak dla strefy "A" nie mniej jednak powinna podlegać postulowanym rygorom:

- wymaga się zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania, tj. utrzymania istniejącej sieci dróg, alei, szpalerów, osi widokowych i kompozycyjnych,
- dopuszcza się realizację nowej zabudowy w zależności od jej funkcji, z wymogiem dostosowania jej do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie skali i bryły zabudowy oraz zachowania historycznej linii zabudowy, przy jednoczesnym założeniu harmonijnego współistnienia elementów kompozycji historycznej i współczesnej,
- w miejscowości Parysów – zachowanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania, tj. utrzymanie historycznego kształtu placu rynkowego, wylotów ulic, osi widokowych i kompozycyjnych, możliwość realizacji w blokach zabudowy przyrynkowej, nowych budynków z wymogiem dostosowania ich do historycznej kompozycji urbanistycznej oraz z nawiązaniem form współczesnych do lokalnej tradycji budowlanej, zachowanie historycznej linii zabudowy w pierzejach rynkowych,

- maksymalna wysokość zabudowy - nie może przekraczać dwóch kondygnacji, zakaz nie dotyczy kościoła parafialnego.

3) STREFA "K" - ochrony krajobrazu, obejmuje:

- a) teren przy cmentarzu parafialnym w Parysowie,
- b) teren przy zespole dworsko-parkowym w Kozłowie,
- c) teren przy gródku stożkowym w Kozłowie,
- d) teren przy zespole dworsko-parkowym w Poschle,
- e) teren dawnego cmentarza żydowskiego, położonego na południe od Starowoli.

Strefa "K" obejmuje tereny krajobrazu integralnie związane z zespołem zabytkowym, znajdujące się w jego otoczeniu. Granice strefy "K" wyznacza się obejmując nimi obszary jednorodne pod względem rodzaju pokrycia terenu lub rodzaju związków widokowych w zespole zabytkowym. Strefa "K" została wprowadzona jako uzupełnienie stref ochrony konserwatorskiej "A", "B" i „W” w charakterze otuliny.

W strefie tej postuluje się:

- zachowanie istniejącego drzewostanu,
- utrzymanie istniejącego użytkowania,
- nie wprowadzanie zwartych nasadzeń wysoką roślinnością,
- ograniczenie zabudowy - do określenia na etapie sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

4) STREFA "E" - ochrony ekspozycji zespołu zabytkowego, obejmuje:

- e) widok na kościół parafialny w Parysowie z drogi prowadzącej z Wilchty do Parysowa w kierunku północnym,
- f) widok na kościół parafialny w Parysowie z drogi pomiędzy Choinami a Parysowem w kierunku północno-wschodnim,
- g) widok na wiatrak koźlak w Parysowie z drogi powiatowej pomiędzy Łukówcem a Parysowem w kierunku południowym,
- h) widok na grodzisko w Kozłowie z drogi powiatowej pomiędzy Henrykowem i Kozłowem, w kierunku zachodnim.

Strefa "E" jest strefą ochrony ekspozycji, która obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów lub obiektów zabytkowych. Wyznaczenie granic strefy "E" jest zależne od wielkości i bogactwa sylwety zespołu zabytkowego, od rozłożenia akcentów dominujących, wreszcie od ukształtowania terenu, na którym położony jest zespół zabytkowy oraz tereny otaczające. Strefa ta podlega następującym rygorom:

- wprowadza się zakaz zwartych nasadzeń wysoką roślinnością,
- dopuszcza się realizację zabudowy wyłącznie niskiej, tj. budynków parterowych.

5) STREFA "W" – ścisłej ochrony archeologicznej, obejmuje grodzisko „Góra Bony” wpisane do rejestru zabytków. Strefa W - ścisłej ochrony archeologicznej obejmuje tereny o rozpoznanej zawartości reliktywów archeologicznych posiadające własną formę terenową. Na obszarze strefy zakazana jest wszelka działalność budowlana, za wyjątkiem prac związanych bezpośrednio z rewaloryzacją terenu na podstawie przepisów odrębnych.

6) STREFA "OW" – ochrony archeologicznej obejmująca bezpośrednio otoczenie stanowisk archeologicznych na terenie gminy Parysów. Strefa OW - ochrony archeologicznej obejmująca rozpoznane potencjalne obszary występowania stanowisk archeologicznych. Ustala się zakaz zalesień. Dopuszcza się zabudowę, pod warunkiem spełnienia wymagań zawartych w przepisach odrębnych dot. ochrony zabytków.

Ze względu na istniejące uwarunkowania, dla obszarów ujętych strefami ochrony konserwatorskiej, proponuje się sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.6. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano 4. najważniejszych obiekty zabytkowe (zabytki rejestrowe) z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie. Grodzisko w Kozłowie opisane zostało szerzej w podrozdziale 5.2.8. Zabytki archeologiczne.

Parysów – wiatrak „koźlak”

Budynek znajduje się w południowej części ul. Kościuszki za zabudowaniami gospodarczymi posesji nr 53 w oddaleniu o ok. 800 m. od centrum Parysowa. Wiatrak został zbudowany z końcem XIX w. w miejscowości Regut koło Celestynowa. W 1944 r. przeniesiony został w obecne miejsce i służył do 1968 r. Ok. 1970 r. wiatrak nie posiadał już skrzydeł. Obiekt drewniany, o kubaturze 480 m³ oraz powierzchni zabudowy 42 m², trójkondygnacyjny. Dach dwuspadowy z naczółkiem kryty eternitem. Jest to jedyny tego typu obiekt na terenie gminy. Obiekt posiadający niewątpliwą potencjał miejsca.

Fot. . Wiatrak „koźlak” w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Parysów - cmentarz rzymsko-katolicki

Cmentarz znajduje się w południowej części ul. Kościuszki. Księga zmarłych – najstarsze z 1704 r. Na cmentarzu spoczywa św. Michał Pełczyński 1775-1833 Generał brygady i topograf wojskowy. Na wprost wejścia znajduje się kaplica, w której pochowany został Leopold Eysymontt B. Kapitana wojsk polskich – dziedzic dóbr Kozłowa, zmarły w 1852 r. Najstarszy nagrobek datowany na 1871 r. Na cmentarzu znajduje się również grób nieznanego żołnierza z 1939 r. Nekropolia użytkowana jest do dnia dzisiejszego. Od strony ul. Kościuszki cmentarz ogrodzony historycznym murem kamiennym. Powierzchnia historycznego cmentarza wynosi ok. 0,5 ha, zaś łączna powierzchnia cmentarza parafialnego to ok. 1,7 ha. Historyczny drzewostan w pojedynczych sztukach.

Fot. . Cmentarz rzymsko-katolicki w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Parysów – kaplica cmentarna p.w. św. Rocha

Kaplica wybudowana została na potrzeby lokalnej społeczności parafialnej jako kaplica cmentarna za czasów proboszcza ks. Kazimierza Wiśniewskiego. Powstała zapewne w czasach założenia cmentarza. Kruchta dobudowana została w 1862 r. Kaplica o cechach stylowych neoklasycyzmu znajduje się tuż za wejściem głównym na cmentarz. Obiekt murowany, symetryczny tynkowany, dach trójspadowy kryty blachą płaską. Kaplicę poprzedza kruchta z osobnym dachem dwuspadowym. Budynek wybudowany na wyodrębnionej podmurówce. Elewacja frontowa trójosiowa z wejściem głównym w osi drugiej. W osiach bocznych dwie nisze. Kondygnacja pierwsza w kruchcie zwieńczona trójkątnie gzymsem oraz ceglany fryzem. W kondygnacji drugiej w bryle kaplicy widoczny gzymś, pod nim półkołowe okno, a nad nim wypośrodkowany oszklony oculus. Po bokach dwie sterczyny. W narożach obiektu lizeny. W elewacjach bocznych stolarka okienna, częściowo zamurowana z łukowym, tynkowanym nadprożem. Kaplica zwieńczona została niewielką sygnaturką z hełmem cebulastym.

Fot. . Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w Parysowie

Źródło: fotografia własna

Parysów – kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP

Kościół znajduje się w północnej części parysowskiego Rynku. Jest to najbardziej okazały zabytek na obszarze Parysowa oraz całej gminy, a także stanowi dominantę przestrzenną w krajobrazie Parysowa. Budowa obecnej świątyni rozpoczęła się w 1914 r., na miejscu dawnego drewnianego kościoła z 1750 r., którego fundatorem był Franciszek Bieliński – dziedzic osady i Marszałek Wielkiej Korony. Kościół wybudowano wg.

koncepcji arch. Zygmunta Zdańskiego, uzupełnionego przez arch. Stefana Szyllera. Budowę zakończono w 1924 r. a w 1926 r. został konsekrowany. Podczas II wojny światowej kościół został tylko nieznacznie uszkodzony w porównaniu do pozostałej zabudowy Parysowa, która została niemal w całości spalona przez wojska niemieckie wycofujące się z Polski. Obecny kościół jest już piątą świątynią w dziejach Parysowa. Wybudowana w stylu neobarokowym, murowana, tynkowana. Założona na planie krzyża łacińskiego, prezbiterium w części północnej. Kościół 3-nawowy z dominującą nawą główną. Widoczny niewielkim transept nad którym góruje niewielka wieżyczka. Elewacja frontowa trójosiowa i trójosiowa. W osi pierwszej i trzeciej dwie symetryczne wieże, jedna z zegarem, druga z datownikiem 1904. Zwieńczone zostały cebulastymi i profilowanymi hełmami. Pomiędzy nimi szczyt zwieńczony tympanonem. W elewacji frontowej znajdują się liczne lizeny, w kondygnacji pierwszej 3 portale z portalem głównym w osi środkowej, na który składają się dwie kolumny oraz półkoliste tynkowane zwieńczenie. Nad wejściem głównym płaskorzeźba ujęta w niszowym półokręgu. W kondygnacji drugiej widoczne nisze z postaciami świętych. Wewnątrz kościoła stanowią eklektyczne ołtarze, ławki, konfesjonały, ambona oraz pozostałe zabytki ruchome. Powierzchnia użytkowa obiektu wynosi 833 m², zaś kubatura 10645 m³.

Fot. . Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie

Źródło: fotografia własna

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Parysów przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, inwentaryzacji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Parysów. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela . Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków europejskich z nowej perspektywy finansowej 2021-2027. 2. Możliwość finansowania prac konserwatorskich ze środków budżetu państwa. 3. Potencjał obiektów zabytkowych, w sposób szczególnie grodziska w Kozłowie i kościoła w Parysowie. 4. Edukacja społeczna na rzecz właścicieli obiektów zabytkowych pozwalająca zrozumieć tematykę dziedzictwa kulturowego. 5. Przystąpienie do prac remontowych i konserwatorskich mających na celu polepszenie stanu zabytków. 6. Zwiększenie ochrony najważniejszych zabytków poprzez	1. Brak programu opieki nad zabytkami na szczeblu krajowym w perspektywie 2023-2026. 2. Kończąca się perspektywa finansowa 2014-2020. 3. Brak możliwości pozyskania dofinansowań na szczeblu powiatowym. 4. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. 5. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 6. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy. 7. Kosztowne i rosące wydatki na prace przy obiektach

<p>nowe wpisy do rejestru zabytków. 7.Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji.</p>	<p>zabytkowych. 8.Zawężony rynek specjalistów zajmujących się pracami remontowymi przy zabytkach. 9.Niechęć właścicieli obiektów zabytkowych do służb ochrony konserwatorskiej oraz do obowiązujących przepisów względem zabytków. 10.Samowolne działania przy zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich.</p>
Mocne strony	Słabe strony
<p>1.Opracowana i zaktualizowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych. 2.Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. 3.Występujące zabytki wpisane do rejestru zabytków, w tym dominujący kościół w Parysowie. 4.Dobry stan zabytkowych cmentarzy, przeprowadzone działania na rzecz zabezpieczenia cmentarza żydowskiego w Starowoli. 5.Wyremontowany i zaadaptowany do funkcji kulturalnych budynek dawnej bożnicy. 6.Licznie zachowane drewniane budownictwo mieszkalne. 7.Duża liczba zabytkowych kapliczek. 8.Występujące cenne zabytki ruchome. 9.Zachowane i czytelne układy ruralistyczne większości wsi oraz urbanistyczny układ Parysowa. 10.Zachowane krajobrazy kulturowe, ekspozycje terenowe, sylwety 11.Zachowana legenda o Kozłowie – element dziedzictwa niematerialnego. 12.Licznie działające KGW na rzecz dziedzictwa kulturowego. 13.Zamieszczone informacje o historii gminy i jej zabytkach na stronie internetowej gminy. 14.Liczne publikacje książkowe na temat historii gminy.</p>	<p>1.Brak aktualnej dokumentacji i programów strategicznych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy: gminny program rewitalizacji, strategia rozwoju gminy, plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego. 2.Brak uchwały dotyczącej zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach z terenu gminy. 3.Nieaktualne zapisy dotyczące zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla obszaru całej gminy. 4.Ogólny niezadawalający stan zabytków, w sposób szczególny prywatnych domów drewnianych. 5.Częściowo przekształcone budynki mieszkalne, które zatraciły cechy zabytkowe. 6.Duża liczba opuszczonych domów znajdujących się w GEZ. 7.Niezagospodarowany i niszczący budynek dawnej szkoły w Kozłowie. 8.Niezachowane założenia folwarczne oraz dworsko-parkowe. 9.Brak oznakowania zabytków rejestrowych. 10.Brak domu kultury/izby pamięci/miejsca, w którym pielęgnowana byłaby regionalistyka związana z gminą. 11.Bardzo skromnie zachowane elementy dziedzictwa niematerialnego. 12.Niewystarczające środki finansowe właścicieli zabytków na prace konserwatorskie i remontowe. 13.Znikoma liczba organizowanych imprez kulturalnych krzewiących postawy lokalne.</p>

Źródło: opracowanie własne

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gmin oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń wypracowanych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026 uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

1. *Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego.*
2. *Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego.*
3. *Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz jego edukacja i promocja.*

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wyznaczono następujące kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Parysów na lata 2023-2026:

- 1.1. *Zapobieganie degradacji zabytków.*
- 1.2. *Zwiększenie atrakcyjności zabytków.*
- 2.1. *Zwiększenie ochrony zabytków.*
- 2.2. *Zachowanie ład przestrzennego.*
- 3.1. *Dokumentacja.*
- 3.2. *Edukacja.*
- 3.3. *Promocja.*

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych 7 kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów na lata 2023-2026. Zgodnie z art. 87 ust

5 z realizacji programu wójt sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone na 2 etapy. Pierwszy na lata 2023-2024, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2025 r. oraz drugi przypadający na lata 2025-2026. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2025-2026.

Zadania w okresie 2023-2024 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2025-2026. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współdziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Tabela . Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego				
Kierunki działań	Zadania	2023-2024	2025-2026	Realizator
1.1 Zapobieganie degradacji zabytków	1. Przeprowadzenie prac remontowych budynku dawnej szkoły w Kozłowie oraz jego adaptacja na cele społeczne			UG
	2. Wymiana dachu kościoła w Parysowie			P, UG
	3. Aplikowanie z wnioskami o dofinansowanie w konkursach na remonty i konserwację zabytków			W, UG, P
1.2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków	1. Utworzenie lapidarium na cmentarzu żydowskim w Starowoli			W, UG, P
	2. Adaptacja młyna w Parysowie na cele turystyczne i naukowe			W
	3. Ustawienie tabliczki informacyjnej przy grodzisku w Kozłowie			W, UG
	4. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków w Parysowie			UG, P
	5. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków			W
Priorytet 2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego				
2.1. Zwiększenie ochrony zabytków	1. Podjęcie działań mających na celu wpisanie do rejestru zabytków dworu w Kozłowie oraz dawnej bożnicy w Parysowie			UG, W
	2. Wzmocnienie systemu zabezpieczeń w parysowskim kościele			P
2.2. Zachowanie ład przestrzennego	1. Przestrzeganie ustaleń zawartych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego			W
	2. Podtrzymanie wizerunku ekspozycji najbardziej wartościowych zabytków			UG, W
	3. Zachowanie charakteru zabudowy oraz kompozycji przestrzennej w układach ruralistycznych i układzie urbanistycznym Parysowa			UG, W
	4. Podtrzymanie tradycyjnego budownictwa drewnianego w historycznych koncepcjach			W
Priorytet 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz jego edukacja i promocja				
3.1. Dokumentacja	1. Opracowanie programów strategicznych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy: strategia rozwoju gminy, gminny program rewitalizacji, plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego			UG
	2. Aktualizacja MPZP oraz uwzględnienie w nich obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków oraz zasad ich ochrony			UG
	3. Opracowanie dokumentacji umożliwiającej stosowanie ulg podatkowych dla właścicieli budynków zabytkowych			UG
	4. Przystąpienie do prac mających na celu opracowanie uchwały dotyczącej zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz będących w gminnej ewidencji zabytków			UG
	5. Przyjęcie Zarządzeniem gminnej ewidencji zabytków			UG
3.2. Edukacja	1. Udział gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem w szkoleniach dotyczących dziedzictwa kulturowego			UG
	2. Udział w konkursie wojewódzkim pn. „Renowacja Roku Zabytków Mazowsza”			W
3.3. Promocja	1. Podjęcie działań mających na celu utworzenie izby pamięci (regionalnej) w budynku dawnej bożnicy			UG, B

	w Parysowie oraz zgromadzenie eksponatów, przedmiotów, znalezisk, dawnych przedmiotów codziennego użytku do izby pamięci			
	2. Opracowanie planu promocji budynku bożnicy, przyjmowanie wycieczek i turystów			B
	3. Promocja najważniejszych zabytków znajdujących się na terenie gminy poprzez wydanie folderu przyrodniczo-kulturowego gminy			UG
	4. Zwiększenie liczby imprez kulturalnych związanych z dziedzictwem niematerialnym			UG

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

B – Gminna Biblioteka Publiczna w Parysowie;

P – Parafia;

UG – Urząd Gminy;

W – Właściciele.

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, gminnego programu rewitalizacji, strategii rozwoju gminy, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);

2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);

3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, parafią, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);

4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2027-2030).

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Parysów sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Parysów przyjmuje Rada Gminy Parysów, po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parysów ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Parysów Wójt Gminy Parysów sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Parysów.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego:**

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- liczba macew, które wróciły na cmentarz w Starowoli;
- liczba zabytków rejestrowych, które zostały oznakowane;
- liczba złożonych wniosków o dofinansowanie;

- wartość finansowa pozyskanych środków zewnętrznych na ratowanie zabytków;
- wartość finansowa zebranych datków podczas kwest na ratowanie zabytkowych nagrobków;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich.

W ramach priorytetu **2. *Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego:***

- liczba nowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków;
- wartość finansowa przeznaczona na zakup systemu zabezpieczeń w parysowskim kościele;
- liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy.

W ramach priorytetu **3. *Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz jego edukacja i promocja:***

- poziom (w %) objęcia terenu gminy wykonanymi (zaktualizowanymi) miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego;
- liczba zaktualizowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- liczba opracowanych programów/strategii, w których uwzględniono tematykę dziedzictwa kulturowego;
- liczba właścicieli zabytków, którzy skorzystali z ulg podatkowych;
- wartość finansowa udzielonych dotacji z budżetu gminy na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich obiektów zabytkowych;
- liczba spotkań szkoleniowych o tematyce dziedzictwa kulturowego i zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczba prac nadesłanych w konkursie z terenu Gminy Parysów;
- liczba zorganizowanych imprez nawiązujących do dziedzictwa niematerialnego;
- wartość finansowa na poczet zrealizowania imprez i festynów;
- nakład folderów przyrodniczo-kulturowego promujących gminę;
- liczba wypromowanych obiektów zabytkowych;
- liczba turystów odwiedzających gminę.
- liczba zorganizowanych wycieczek odwiedzających bożnicę;
- liczba eksponatów, przedmiotów, znalezisk, dawnych przedmiotów codziennego użytku przekazanych na rzecz izby pamięci;
- liczba osób obsługujących turystów.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorzady konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-finansingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany

jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe (powiat garwoliński nie posiada stosownej uchwały na podstawie której mógłby rozdysponowywać dotacje na zabytki).

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są środki z administracyjnych kar pieniężnych, orzekanych od 1 stycznia 2018 r. na podstawie art. 107a-107d ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie działu IVa Kodeksu postępowania administracyjnego. Wpływami do Funduszu są ponadto nawiązki zasądzone przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wpłaty na Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków będą dokonywane na rachunek bankowy prowadzony przez Bank Gospodarstwa Krajowego. W latach 2018-2020 udzielono 56 dotacji na łączną kwotę 10 mln 440 tys. 400 zł.

Programy MKiDN 2023

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania wniosków poza jednym programem – Ochrona zabytków. W 2021 roku przyznano ponad 240 mln zł dotacji na cele kulturalne w ramach 33 programów Ministra. Na rok 2023 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;

- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraj - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków ma na celu odbudować blask zabytków w całej Polsce. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany jest do jednostek samorządu terytorialnego na bezwrotne dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W ramach ogłoszonego Naboru, Wnioskodawcy przysługuje prawo do złożenia maksymalnie dziesięciu wniosków o dofinansowanie, w limicie dofinansowania nieprzekraczającym dla każdego

z wniosków 3 500 000 zł. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

Wnioski o dofinansowanie składane są w formie elektronicznej przez aplikację BGK zamieszczoną na stronie internetowej www.bgk.pl.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Oferta finansowania NFOŚiGW jest bardzo różnorodna, gdyż możliwość uzyskania dofinansowania obejmuje:

- środki krajowe;
- środki unijne;
- środki norweskie i EOG;
- System Zielonych Inwestycji – GIS;
- państwowe jednostki budżetowe;
- pomoc publiczną;
- wsparcie NFOŚiGW
- pomoc dla sektorów energochłonnych.

W ostatnich latach NFOŚiGW dofinansowywał prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczyły poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych. Dofinansowania otrzymywały również projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych. Obecnie nie są prowadzone nabory, niemniej należy bacznie obserwować stronę internetową NFOŚiGW czy nabory się nie pojawiły. W najbliższym czasie należy spodziewać się nowych konkursów ze względu na priorytetowe działania w obszarze zmian klimatycznych oraz nowych polityk energetycznych.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa, będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla wnioskodawców starających się o dotację docelową obowiązujące Zarządzenie z dnia 31.10.2022r., w sprawie wprowadzenia Regulaminu naboru oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu Państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ww. regulamin określa zasady i tryb postępowania przy ubieganiu się o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tym:

- uprawnionych wnioskodawców;
- koszty kwalifikujące się do dofinansowania;
- warunki udzielania dotacji celowej;
- tryb naboru wniosków;
- kryteria oceny wniosków.

Aby ubiegać się o dofinansowanie należy założyć konto oraz zarejestrować się przez system Witkac. Wnioski można składać w wyznaczonych naborach. Drugi nabór wyznaczono w dniach 01.06.2023-30.06.2023 r. – tylko refundacja.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2023 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

W projekcie ustawy budżetowej na rok 2023 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2023 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo;
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Z budżetu Województwa Mazowieckiego mogą być udzielane dotacje celowe na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego. Aby wziąć udział w naborze, należy złożyć wniosek wraz z załącznikami za pośrednictwem generatora wniosków w serwisie Witkac (www.witkac.pl). Podmiotem ubiegającym się o dotację może być każdy podmiot będący właścicielem bądź posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie oparte jest o tytuł prawny do zabytku, wynikający z użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego, albo stosunku zobowiązaniowego, zwany dalej "Wnioskodawcą". O dofinansowanie nie mogą ubiegać się jednostki organizacyjne, o których mowa w art. 72 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

W ramach priorytetu V – Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu (cel szczegółowy 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych) realizowane będą następujące typy projektów:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

Grupa docelowa: mieszkańcy WM, w tym osoby ze specjalnymi potrzebami, użytkownicy – odbiorcy, widzowie instytucji kultury, turyści.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 22 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 5 500 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczystości nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 30 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 11 000 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczystości nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 31 387 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Niniejszy Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł.

Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowiąc będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej.

W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” to konkurs o wieloletniej tradycji, już od 1975 r. promuje właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych, którzy w sposób wzorowy prowadzą prace budowlane, konserwatorskie, rewaloryzacyjne i adaptacyjne, a także działają systematycznie na rzecz właściwego utrzymania zabytków zgodnie z najwyższymi standardami badawczymi i wykonawczymi. Na przestrzeni ostatnich 13 edycji konkursu, zrealizowanych przez NID, zostało nagrodzonych 241 zabytków. W 2022 roku w konkursie „Zabytek Zadbany” zgłoszonych zostało 100 obiektów, a nagrodzono 22. W imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nadzór nad konkursami sprawuje Generalny Konserwator Zabytków, a za ich realizację odpowiada Narodowy Instytut Dziedzictwa. Oceny konkursowych zgłoszeń dokonuje jury konkursowe, które jest powoływane przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Konkurs ma charakter otwarty i nieodpłatny, adresowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości. Zgłoszeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości mogą dokonywać ich właściciele, posiadacze i zarządcy, a także Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków lub konserwatorzy samorządowi oraz kierownicy delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków. Laureaci i wyróżnieni otrzymują dyplomy Generalnego Konserwatora Zabytków i tablice „Zabytku Zadbanego” do oznakowania obiektów. Zabytki są prezentowane w dedykowanych wyników konkursu wydawnictwach Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2026 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków (zabytków będących we własności gminy) powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

Art.81. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Parysów nie posiada stosownej uchwały, dzięki której dofinansowywałyby prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Podjęcie takiej uchwały zaproponowane został jako jedno z zadań w niniejszym Programie. Mając na uwadze fakt, iż Gmina Parysów jest niewielką gminą wiejską środki, które będzie mogła przeznaczyć na ww. prace są okrojone.

Szacuje się, że w ramach zadań własnych Gminy coroczna kwota na finansowanie zadań wskazanych w GPOnZ wyniesie ok. 10 000,00 zł brutto.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy w Parysowie oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- Gminną Bibliotekę Publiczną w Parysowie;
- Parafię p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie;
- Starostwo Powiatowe w Garwolinie, ul. Mazowiecka 26, 08-400 Garwolin;
- Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, ul. Nowy Świat 18/20, 00-373 Warszawa;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy, programie rewitalizacji oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

XII. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Dobra Ziemska na południowo-wschodnim Mazowszu w XVI-XIX w., R. Mazek, Lublin 2015 r.,
2. Powiat Garwoliński pałace, dwory, folwarki, P. Ajdacki, Garwolin 2018 r., Wyd. Starostwo Powiatowe w Garwolinie, Wyd. Polihymnia.
3. Mazowsze Analizy i Studia Koncepcja szlaków turystyczno kulturowych Pasma Wilgi, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, 2007 r.
4. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
5. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.gminy.pl
ww.ongeo.pl
www.rejestr.io
www.mapio.net
www.polskaniezwykla.pl
www.palaceslaska.pl
www.wirtualnygarwolin.pl
www.garwolin.org
www.niezlomni.com
www.parysow.e-mapa.net
www.parysow.biuletyn.net
www.parysow.pl
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.polskiezabytki.pl
www.samorzad.nid.pl

XIII. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Parysów z podziałem na miejscowości.....	27
Tabela 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków.....	46
Tabela 3. Nowe stanowiska archeologiczne.....	50
Tabela 4. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe.....	54
Tabela 5. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje.....	54
Tabela 6. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	55
Tabela 7. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.....	63
Tabela 8. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.....	64
Tabela 9. Zabytki ujęte w GEZ z wojewódzkiej ewidencji zabytków.....	68
Tabela 10. Zabytkowe obiekty sakralne.....	69
Tabela 11. Zabytkowe cmentarze.....	70
Tabela 12. Zabytkowe kapliczki.....	71
Tabela 13. Pozostałości założeń dworsko-parkowych i folwarcznych.....	72
Tabela 14. Pomniki i obeliski.....	73
Tabela 15. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy.....	81
Tabela 16. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	85

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Parysów na tle kraju.....	24
Ryc. 2. Gmina Parysów na tle gmin powiatu garwolińskiego.....	25
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Parysów.....	26
Ryc. 4. Obszar Gminy Parysów i okolic z 1937 r.....	30
Ryc. 5. Parysów w XVIII w.....	32
Ryc. 6. Choiny w XVIII w.....	32
Ryc. 7. Kozłów w XVIII w.....	33
Ryc. 8. Łukówiec w XVIII w.....	34
Ryc. 9. Poschła w XVIII w.....	34
Ryc. 10. Starowola w XVIII w.....	35
Ryc. 11. Stodzew w XVIII w.....	36
Ryc. 12. Wola Starogrodzka w XVIII w.....	36
Ryc. 13. Żabieniec w XVIII w.....	37
Ryc. 14. Ruralistyczny układ Kozłowa.....	39
Ryc. 15. Ruralistyczny układ Starowoli.....	40
Ryc. 16. Ruralistyczny układ Woli Starogrodzkiej.....	40
Ryc. 17. Urbanistyczny układ Parysowa.....	41
Ryc. 18. Rynek w Parysowie.....	42

Ryc. 19. Strefa ochrony ekspozycji na grodzisko w Kozłowie – wyrys ze Studium.....	43
Ryc. 20. Strefy ochrony ekspozycji w Parysowie – wyrys ze Studium.....	44
Ryc. 21. Obszary AZP na terenie Gminy Parysów.....	51
Ryc. 22. Nasycenie stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości.....	54
Ryc. 23. Lokalizacja grodziska w Kozłowie.....	55
Ryc. 24. Etnograficzna mapa Polski.....	58
Ryc. 25. Herb Gminy Parysów.....	62
Ryc. 26. Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków.....	65
Ryc. 27. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	66

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP.....	52
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości.....	53
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości.....	68

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Widok na młyn w Parysowie od strony drogi.....	44
Fot. 2. Widok na kościół w Parysowie od strony ul. Garwolińskiej.....	45
Fot. 3. Widok na kościół w Parysowie od strony ul. Kościuszki oraz ul. Borowskiej.....	45
Fot. 4. Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie.....	47
Fot. 5. Grodzisko w Kozłowie.....	56
Fot. 7. Nagrobek Leopolda Stanisława Eysymontta na cmentarzu w Parysowie.....	60
Fot. 8. Dawna Bożnica, obecnie Gminna Biblioteka Publiczna w Parysowie.....	70
Fot. 9. Cmentarz żydowski w Starowoli.....	71
Fot. 10. Kapliczka w Stodzewie.....	72
Fot. 11. Dwór we Kozłowie.....	73
Fot. 12. Pomnik w Parysowie.....	74
Fot. 13. Przykład budownictwa drewnianego z Parysowa.....	75
Fot. 14. Wiatrak „koźlak” w Parysowie.....	78
Fot. 15. Cmentarz rzymsko-katolicki w Parysowie.....	78
Fot. 16. Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w Parysowie.....	79
Fot. 17. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Parysowie.....	80

XIV ANEKSY**Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków**

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres (lokalizacja)	Datowanie	Uwagi
1	Choiny	dom	2	pocz. XX w.	
2	Choiny	kuźnia	60	pocz. XX w.	
3	Choiny	dom	62	lata 20. XX w.	
4	Kozłów	układ przestrzenny wsi		XV – XIX w.	
5	Kozłów	dwór w zespole dworskim	2	pocz. XX w.	
6	Kozłów	obora w zespole dworskim	2	pocz. XX w.	
7	Kozłów	szkoła podstawowa	6	lata 30. XX w.	
8	Kozłów	dom	27	lata 30. XX w.	
9	Kozłów	dom	34	XIX/XX w.	
10	Kozłów	dom	35	lata 20. XX w.	
11	Kozłów	dom	37	1921 r.	
12	Kozłów	kapliczka	przy wjeździe do wsi od strony Parysowa	pocz. XX w.	
13	Łukówiec	dom	21	lata 20. XX w.	
14	Łukówiec	dom	37	lata 20. XX w.	
15	Łukówiec	dom	43	1908 r.	
16	Łukówiec	pomnik-miejsce pamięci	na granicy wsi Łukówiec i Poschła, przy drodze powiatowej nr 36524	2004 r.	
17	Łukówiec	kapliczka	przy drodze powiatowej nr 36524	1894 r.	obiekt powołany dodatkowo w ramach aktualizacji w 2023 r.
18	Parysów	układ urbanistyczny		XVI – XIX w.	
19	Parysów	rynek		XVI – XIX w.	
20	Parysów	młyn	ul. Franciszkańska	lata 20. XX w.	
21	Parysów	dom	ul. Garwolińska 11	lata 20. XX w.	
22	Parysów	dom	ul. Garwolińska 16	lata 30. XX w.	
23	Parysów	dom	ul. Garwolińska 17	lata 20. XX w.	
24	Parysów	dom	ul. Garwolińska 18	pocz. XX w.	
25	Parysów	dom	ul. Garwolińska 22	lata 30. XX w.	
26	Parysów	dom	ul. Kościuszki 10	pocz. XX w.	
27	Parysów	dom	ul. Kościuszki 33	1924 r.	
28	Parysów	wiatrak „koźlak”	ul. Kościuszki 53	koniec XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 582 z 02.04.1962 r.
29	Parysów	dom	ul. Kościuszki 56	1926 r.	województwa ewidencja zabytków
30	Parysów	cmentarz rzymsko- katolicki	ul. Kościuszki	XVIII/XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A- 799 z 15.05.2008 r. starej części cmentarza
31	Parysów	mur ogrodzeniowy cmentarza	ul. Kościuszki	XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A- 799 z 15.05.2008 r. obiekt wydzielony dodatkowo w ramach aktualizacji

					w 2023 r.
32	Parysów	kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	ul. Kościuszki	2 ćw. XIX w., 1862 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-799 z 15.05.2008 r.
33	Parysów	dom	ul. Książęca 4	lata 30. XX w.	
34	Parysów	dom	ul. Piaskowa 3, 3a	pocz. XX w.	
35	Parysów	dom	ul. Piaskowa 4	lata 20. XX w.	
36	Parysów	dom	ul. Piaskowa 6	lata 20. XX w.	
37	Parysów	dom	ul. Piaskowa 7	lata 20. XX w.	
38	Parysów	dom	ul. Piaskowa 15	lata 30. XX w.	
39	Parysów	dom	ul. Piaskowa 19	lata 30. XX w.	
40	Parysów	dom	ul. Rynek 4	lata 20. XX w.	
41	Parysów	dom	ul. Rynek 42	lata 20. XX w.	
42	Parysów	kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Rynek 48	1904-1926 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-791 z 07.04.2008 r.
43	Parysów	obelisk	ul. Rynek	6 września 1992 r.	
44	Parysów	bożnica, ob. gminna biblioteka publiczna	ul. Borowska 1	2 poł. XIX w., przebud. 1981-1984 r.	
45	Parysów	kapliczka	ul. Borowska, przy wjeździe do wsi od strony Starowoli	lata 30. XX w.	wcześniej pod miejscowością Starowola
46	Starowola	układ przestrzenny wsi		XVI – XIX w.	
47	Starowola	cmentarz żydowski	w południowej części wsi, przy torach kolejowych	pocz. XIX w.	wojewódzka ewidencja zabytków obiekt powołany dodatkowo w ramach aktualizacji w 2023 r.
48	Stodzew	kapliczka	w północnej części wsi, na rozdrożu dróg	2 poł. XIX w.	
49	Wola Starogrodzka	układ przestrzenny wsi		XVI – XIX w.	
50	Wola Starogrodzka	dom	40	pocz. XX w.	
51	Wola Starogrodzka	kapliczka „na osine”	przy nr 154	1877 r.	
52	Żabieniec	dom w zagrodzie	3	lata 30. XX w.	
53	Żabieniec	stodoła w zagrodzie	3	lata 30. XX w.	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w obręb. miejsc.	Nr w AZP	Funkcja obiektu-Kultura/chronologia	Uwagi
1	Choiny	62-72	1	36	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
2	Choiny	62-72	2	39	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
3	Choiny	62-72	3	40	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
4	Choiny	62-72	4	42	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres nowożytny	
5	Choiny	62-72	5	43	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
6	Choiny	62-72	6	44	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
7	Choiny	62-72	7	45	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
8	Choiny	62-72	8	46	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
9	Górki Kolonia	62-73	1	7	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada - późne średniowiecze śląd osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – okres nowożytny	dotatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
10	Górki Kolonia	62-73	2	9	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny śląd osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – okres nowożytny	dotatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
11	Górki Kolonia	62-73	3	23	osada – kultura trzciniecka (EB II) śląd osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – kultura łużycka (epoka brązu) śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – późne średniowiecze	dotatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
12	Górki Kolonia	62-73	4	24	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza	dotatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
13	Górki Kolonia	61-73	5	10	wieś historyczna – przed 1843 r.	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
14	Górki Kolonia	61-73	6	37	śląd osadnictwa – kultura komornicka (mezolit) śląd osadnictwa – pradzieje	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
15	Górki Kolonia	61-73	7	49	śląd osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – pradzieje	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
16	Górki Kolonia	61-73	8	51	osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
17	Górki Kolonia	61-73	9	52	śląd osadnictwa – paleolit schyłkowy osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – późne średniowiecze	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
18	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	1	54	śląd osadnictwa – pradzieje	
19	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	2	69	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu osada? – pradzieje	
20	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	3	70	obozowisko/osada – epoka kamienia osada – kultura przeworska (okres wpływów rzymskich)	

					osada – pradzieje	
21	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	4	71	osada - – epoka brązu?-wczesna epoka żelaza? osada – wczesne średniowiecze	
22	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	5	72	osada – pradzieje	
23	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	6	73	śląd osadnictwa – pradzieje osada – wczesne średniowiecze	
24	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	7	80	śląd osadnictwa – mezolit?	
25	Kolonia Stodzew (obręb Stodzew)	61-72	8	84	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu?	
26	Kozłów	62-73	1	1	grodzisko stożkowate – późne średniowiecze	Wpis do rejestru zabytków pod nr: 936/223.
27	Kozłów	62-73	2	79	cmentarzysko – kultura pomorska (WEŻ)	brak lokalizacji
28	Kozłów	62-73	3	80	śląd osadnictwa – kultura trzciniecka (EB II)	brak lokalizacji
29	Kozłów	62-73	4	81	śląd osadnictwa – kultura ceramiki sznurowej (neolit)	brak lokalizacji
30	Kozłów	62-73	5	82	śląd osadnictwa – kultura przeworska (Iaten)	brak lokalizacji
31	Kozłów	62-73	6	2	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze	
32	Kozłów	62-73	7	3	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze	
33	Kozłów	62-73	8	4	śląd osadnictwa – epoka kamienia	
34	Kozłów	62-73	9	5	osada – kultura trzciniecka (EB II) osada? – kultura łużycka (EB) śląd osadnictwa – okres nowożytny śląd osadnictwa – pradzieje	dodatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
35	Kozłów	62-73	10	6	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze	dodatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
36	Kozłów	62-73	11	8	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	dodatkowe badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
37	Kozłów	62-73	12	10	osada – późne średniowiecze	
38	Kozłów	62-73	13	11	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
39	Kozłów	62-73	14	12	osada – starożytność osada – późne średniowiecze	
40	Kozłów	62-73	15	13	osada – starożytność	
41	Kozłów	62-73	16	14	śląd osadnictwa – starożytność osada – późne średniowiecze	
42	Kozłów	62-73	17	15	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – okres nowożytny	
43	Kozłów	62-73	18	16	osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
44	Kozłów	62-73	19	17	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
45	Kozłów	62-73	20	18	śląd osadnictwa – starożytność	
46	Kozłów	62-73	21	19	cmentarzysko – kultura przeworska (OWR) śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
47	Kozłów	62-73	22	20	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
48	Kozłów	62-73	23	21	osada – późne średniowiecze	
49	Kozłów	62-73	24	22	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
50	Kozłów	62-73	25	25	śląd osadnictwa – kultura trzciniecka (EB II) śląd osadnictwa – kultura przeworska (OWR) śląd osadnictwa – starożytność	

51	Kozłów	62-73	26	26	śląd osadnictwa – mezolit śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
52	Kozłów	62-73	27	27	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
53	Kozłów	62-73	28	28	śląd osadnictwa – kultura trzciniecka (EB II)	
54	Kozłów, ob. Parysów	62-73	29	31	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	w granicach Parysowa
55	Kozłów	62-73	30	32	śląd osadnictwa – kultura przeworska (laten) osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze	
56	Kozłów	62-73	31	33	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
57	Kozłów	62-73	32	34	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
58	Kozłów	62-73	33	35	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
59	Kozłów	62-73	34	36	osada – starożytność osada – późne średniowiecze	
60	Kozłów	62-73	35	37	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
61	Kozłów	62-72	36	53	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – okres nowożytny	
62	Kozłów	61-73	36	50	osada (cmentarzysko?) – epoka brązu-wczesna epoka żelaza	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
63	Łukówiec	62-72	1	23	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
64	Łukówiec	62-72	2	24	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – okres nowożytny	
65	Łukówiec	62-72	3	25	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres nowożytny	
66	Łukówiec, ob. Wola Starogrodzka	61-72	4	26	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	w granicach Woli Starogrodzkiej
67	Łukówiec	62-72	5	27	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
68	Łukówiec	62-72	6	28	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
69	Łukówiec	62-72	7	29	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
70	Łukówiec	62-72	8	32	osada – kultura łużycka (EB)	
71	Łukówiec	62-72	9	33	śląd osadnictwa – epoka kamienia	
72	Łukówiec	62-72	10	37	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
73	Łukówiec	62-72	11	41	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
74	Obręb (ob. obręb Choiny)	62-72	1	2	znalezisko luźne – neolit	brak lokalizacji
75	Parysów	62-73	1	29	grodzisko – wczesne średniowiecze?	
76	Parysów	62-73	2	30	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – kultura przeworska (OWR) osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
77	Parysów	62-73	3	38	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
78	Parysów	62-73	4	39	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
79	Parysów	62-73	5	40	śląd osadnictwa – kultura wielbarska (OWR) osada – wczesne średniowiecze (ok. VII w.) śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
80	Parysów	62-73	6	41	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
81	Parysów	62-72	7	30	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	

82	Parysów	62-72	8	31	śląd osadnictwa – epoka kamienia	
83	Parysów	62-72	9	34	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
84	Parysów	62-72	10	35	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
85	Parysów	62-72	11	38	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
86	Parysów	62-72	12	47	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
87	Parysów	62-72	13	48	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – okres nowożytny	
88	Parysów	62-72	14	49	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
89	Parysów	62-72	15	50	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
90	Parysów	62-72	16	51	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
91	Parysów	62-72	17	52	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – okres nowożytny	
92	Poschła	62-72	1	3	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
93	Poschła	62-72	2	4	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
94	Poschła	62-72	3	5	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres nowożytny	
95	Starowola	62-73	1	42	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
96	Starowola	62-73	2	43	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
97	Starowola	62-73	3	44	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
98	Starowola	62-73	4	45	śląd osadnictwa – epoka kamienia	
99	Starowola	62-73	5	46	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
100	Starowola	62-73	6	47	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
101	Starowola	62-73	7	48	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
102	Stodzew	61-72	1	42	znalezisko luźne – kultura wielbarska (OWR)	brak lokalizacji
103	Stodzew	61-72	2	43	kurhan? – ?	brak lokalizacji
104	Stodzew	61-72	3	44	A ślad osadnictwa – epoka kamienia/epoka brązu A osada? – pradzieje A osada – wczesne średniowiecze B cmentarzysko ciałopalne – kultura grobów kloszowych (okres halsztacki) C ślad osadnictwa – mezolit-epoka brązu C osada – wczesne średniowiecze	
105	Stodzew	61-72	4	45	cmentarzysko? – okres lateński/okres rzymski	brak lokalizacji
106	Stodzew	61-72	5	74	śląd osadnictwa – pradzieje	
107	Stodzew	61-72	6	75	śląd osadnictwa – epoka kamienia, epoka brązu osada – pradzieje	
108	Stodzew	61-72	7	76	śląd osadnictwa – pradzieje	
109	Stodzew	61-72	8	77	osada – wczesne średniowiecze	
110	Stodzew	61-72	9	81	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu	
111	Stodzew	61-72	10	82	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu	
112	Stodzew	61-72	11	83	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu	
113	Stodzew	61-73	12	48	osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza	badania powierzchniowe AZP z 2016 r.
114	Wola Starogrodzka	61-72	1	86	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu śląd osadnictwa – pradzieje	
115	Wola Starogrodzka	61-72	2	88	śląd osadnictwa – mezolit-epoka brązu	
116	Wola Starogrodzka	62-72	3	22	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
117	Wola Starogrodzka	62-72	1	18	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
118	Wola	62-72	2	19	osada – późne średniowiecze	

	Starogrodzka					
119	Żabieniec	63-72	1	17	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
120	Żabieniec	63-72	2	18	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
121	Żabieniec	63-72	3	19	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
122	Żabieniec	63-72	4	20	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – okres nowożytny	
123	Żabieniec	63-72	5	21	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Przewodniczący Rady

Marek Stanisław Bogusz